ЕЛЧИН

Классик
ашыг
поезијасында
"ДҮНЈА"
образы

Hörmətli oxucu!

Kitabda rast gələn qüsurlar bizdən asılı olmayan səbəblər üzündəndir

QÜSURLU

1996/652
Ш20/Е53
64610
64205

ЕЛЧИН

КЛАССИК АШЫГ ПОЕЗИЈАСЫНДА „ДҮНЈА“ ОБРАЗЫ

АЗӘРБАЈЧАН ДӨВЛӘТ НӘШРИЈЈАТЫ
Бакы — 1996

Ш2с 3?(?)

Ә 92
ББК 8С(Аз) 2

Редактору *Ајна Һусејнова*
Рәссамы *Нәркиз Мәммәдова.*

Әфәндијев Елчин.

Ә 92 Классик ашыг поезијасында «Дүнја» образы.—Б:. Азәрнәшр, 1996. 48 сәһ.

Бу китабчада көркәмли устад ашыгларымызын вә ел сәнәткарларымызын јарадычылығына бир даһа нәзәр салыныр. «Дүнја» образы һаггында јени вә дәјәрли фикирләр сөјләнир.

4700000030—39 / М—651 (07)—96 Е'лансыз—96 ББК 8С(Аз) 2

ISBN 5—552—01681—5

© Азәрнәшр, 1996

Бәдии редактору *Р. Әзизов*
Техники редактору *С. Шаһбазова*
Корректорлары *Т. Ағададашова, М. Гулијева*

ИБ № 6240.

Јығылмаға верилмиш 24.09.96. Чапа имзаланмыш 20.11.96. Форматы $84 \times 108^{1}/_{32}$. Мәтбәә кағызы № 1. Әдәби гарнитур. Јүксәк чап үсулу илә. Шәрти чап вәрәги 2,52. Шәрти рәнкли сурәти 2,75. Учот нәшр вәрәги 2,5. Тиражы 1000. Сифариш 342. Мүгавилә гијмәти илә.

Азәрбајҹан Республикасы Мәтбуат вә Информасија Назирлији.
Азәрбајҹан Дөвләт Нәшријјаты, Бакы—370005, Һүсү Һаҹыјев күчәси, № 4.

«Гызыл Шәрг» ичарә мәтбәәси. Бакы, Һәзи Асланов күчәси, № 80.

САЗ ДҮНЈАСЫ, СӨЗ ДҮНЈАСЫ, ҺӘРӘНИН ӨЗ ДҮНЈАСЫ

Азәрбајҹан фолклорунун ән гәдим вә зәнкин голларындан биринин ашыг поезијасы олдуғуну фолклорчуларымыз дөнә-дөнә сөјләмишләр. Истәр форма, истәрсә дә мәзмун рәнкарәнклији Азәрбајҹан ашыг поезијасынын чох дәрин көкләри, зәнкин гајнаглары вә өлмәз ән'әнәләри олдуғуну көстәрир.

Тәҹнис, чығалы тәҹнис, гыфылбәнд, додагдәјмәз, дилдөнмәз, мүхәммәс, дивани, додагдәјмәз тәҹнис, додагдәјмәз чығалы тәҹнис кими ше'р шәкилләринин јаранмасы Азәрбајҹанда ашыг поезијасынын нечә миниллијинин узаглығындан сүзүлүб кәлдијини вә һансы зирвәјә јүксәлдијини сөјләмәк үчүн кифајәтдир. Нә тәҹнис, нә чығалы тәҹнис, нә гыфылбәнд, нә додагдәјмәз, нә дилдөнмәз, нә додагдәјмәз тәҹнис, нә дә додагдәјмәз чығалы тәҹнис ади ше'р шәкилләри дејил. Һәр ашығам дејәнин һүнәри дејил ки, әсл поезија нүмунәси сајыла биләҹәк тәҹнис, чығалы тәҹнис, додагдәјмәз, дилдөнмәз вә с. сөјләсин. Додагдәјмәз чығалы тәҹнис јазмаг үчүн бүтүн гафијәләр ҹинас олмалыды, ше'р охунаркән додаг додаға дәјмәмәлиди, һәр бәндин ортасында онун чығасы кәлмәлиди, усталиг дә мә'насы, мәзмуну олмалыды, даһа доғрусу, поезија олмалыды, сөз јығыны јох.

«Азәрбајҹанда ашыг поезијасы һаггында чох јазылмышдыр, амма әјни заманда аз јазылмышдыр» фикрини сөјләјәркән јәгин ки, Елчин дә ашыг поезијасынын арашдырмаја даһа чох еһтијаҹы олдуғуну нәзәрдә тутур. Доғрудан да Азәрбајҹанда ашыг поезијасы һаггында чох аз јазылмышдыр, чүнки бу поезија елә зәнкин хәзинәдир ки, онун һаггында нә гәдәр јазылса јенә аздыр. Мәним фикримҹә, һеч бир халгын фолклорунда тәкҹә Азәрбајҹан ашыг поезијасындакы гәдәр дәринлик, зәнкинлик, форма рәнкарәнклији тапмаг мүмкүн дејил.

О гызылкүлләри дәрмәјән Дилгәм,
Дәриб пүнһан јерә сәрмәјән Дилгәм,
Јары бу дүнјада көрмәјән Дилгәм,
Јарәб, о дүнјада көрүшәрмола?!

Јәһја бәј Дилгәм јанғысы, Јәһја бәј Дилгәм севкиси, һәсрәтин Јәһја бәј Дилгәм јашантысы, бу һәсрәтин Јәһја бәј Дилгәм гәлбиндәки көјнәртиси көрүн нечә көврәк, нечә сәмими вә долғун, нечә көзәл вә поетик ифадә олунуб. Бу дүнјада јары көрмәјәҹәјинә әмин олуб, һеч олмаса о дүнјада онунла көрүшмәк истәји илә јашајан, бу дүнјанын вәфасызлыг одунда говрула-говрула о дүнјанын вәфасына үмид бәсләјән бир ашигин севкисинин сафлығына, мүгәддәслијинә, үлвилијинә вә өлмәзлијинә шүбһә етмәк мүмкүнмү?!

Фолклор һәмишә истәр классик, истәрсә дә чағдаш јазылы әдәбијјатын илкин гајнагларындан бири олуб. Бир чох јазычыларымыз фолклордан тәкҹә бәһрәләнмәјиб, һәм дә фолклор һаггында дәјәрли фикирләр сөјләјибләр. Өз бәдии әсәрләриндә фолклор өрнәкләриндән јүксәк сәнәткар-

лыгла бәһрәләнән Елчинин бу күн ашыг поезијасына үз тутмасы тәбиидир, бәлкә дә илләрлә јазычынын гәлбиндә көк салмыш бир мә'нәви еһтијачын ифадәсидир. «Маһмуд вә Мәрјәм» романынын демәк олар ки, «Әсли вә Кәрәм» дастанынын мотивләри әсасында јазылдығыны билдијимә көрә, мән Елчинин гәлбиндә һәгигәтән belә бир мә'нәви еһтијачын олдуғуну дүшүнүрәм.

Бу китабчада Елчин ашыг поезијасына бир тәдгигатчы кими үз тутур, фолклоршүнаслыгда илк дәфә Дүнјаны бир образ кими сәчијјәләндирир, арајыб-арашдырыр. Балача бир китабчада Дүнјанын бизә көрүнән вә көрүнмәјән чәһәтләри ишыгландырылыр, онун ашыг поезијасындакы поетик ифадәси һаггында јени вә орижинал фикирләр сөјләнир. Бир даһа инанырсан ки, Дүнја-доғрудан да гәрибә Дүнјадыр. Сирриндән-сеһриндән баш ачылмајан дүнјады. Чүнки «сиррини сирдашына да вермир» бу Дүнја, Бири сәфасыны сүрүр, бири чәфасыны чәкир Дүнјанын. Бирини «јағ ичиндә бөјрәк кими» бәсләјән Дүнја о биринин «пәнчәрәсини даша тутур». Чох мараглыдыр ки, өз-өзлүјүндә мүчәррәд анлајыш олан Дүнја Азәрбајчан ашыг поезијасында бир чанлы варлыг кими тәгдим олунур, каһ сөјүлүр, каһ дөјүлүр, каһ да тә'рифләнир, өјүлүр. Һәтта бир чох сәнәткарлар үзбәүз дајаныб Дүнјаны сорғу-суала тутур, Дүнја да динмәз-сөјләмәз она гулаг асыр.

Де көрүм нәјә талибсән,
Дәрсини кимдән алыбсан?
Нечә мин јол бошалыбсан,
Нечә мин јол долан дүнја.

Хәстә Гасым

Ән мараглысы одур ки, Дүнјаја һәр сәнәткар өз көзү илә бахыр, ону өз көрдүјү кими поетикләшдирир. Бу да ондан ирәли кәлир ки, онларын һәрәсинин өз Дүнјасы вар: Туфарганлы Аббас Дүнјасы, Хәстә Гасым Дүнјасы, Ләзки Әһмәд Дүнјасы, Хәјјат Мирзә Дүнјасы, Молла Чүмә Дүнјасы, Ашыг Алы Дүнјасы, Ашыг Әләскәр Дүнјасы вә с. Бу Дүнјаларын да һәм охшар, һәм фәргли чәһәтләри вар вә Елчинин ајры-ајры сәнәткарларымызын сәнәт Дүнјасы үзәринә салдығы ишыгда биз бу охшар вә фәргли чәһәтләри ајдынча көрүрүк.

Ислам Садыг

Унудулмаз Ајдын Мәммәдовун хатирәсинә

1.

Азәрбајчан фолклоршүнаслығы бу күнә гәдәр «ашыг» сөзүнүн етимоложиси илә бағлы јекдил бир фикрә кәлә билмәмишдир, доғрудур, әсасән белә бир мулаһизә ирәли сүрүлүр ки, бу сөз әрәб мәншәли «ешг» сөзүндәндир (Ф. Көпрүлүзадә) вә «ешгә мүбтәла олан» мә'насындадыр, амма нәзәрә алсаг ки, алимләримиз билаваситә түрк өзүнүифадәси олан ашыг поезијасынын чох гәдимләрә кетдијини көстәририрләр (мисал үчүн, Тејмур Бүнјадова көрә бу поезијанын дөрд мин ил тарихи вар), о заман белә бир фикир, јә'ни бу сөзүн түрк мәншәли јох, кәлмә сөз олмасы вә јахуд кәлмә сөзүн тә'сири илә јаранмасы чох мүбаһисәли көрүнүр вә јәгин елә буна көрә дә, индијә гәдәр дә фолклоршүнаслығымызда мүхтәлиф фәрзијјәләр сөјләнир, вариантлар ирәли сүрүлүр.

Вариантлардан бири будур ки, әввәлчә «озан» сөзү ишләнмиш, сонра бу сөз «ашиг» шәклинә дүшмүш, нәһајәт «ашыг» кими ишләнмишдир (Паша Әфәндијев). Башга бир вариантда «ашыг» ишыгдан, аловдан, нурдан вә ејни заманда бу мәфһумларла «ашиг»ин контоминасијасындан јаранмышдыр (акад. В .Гордлевски). Дикәр бир мулаһизәјә көрә «ашыг»ын јаранмасынын изаһаты дөрд сөздән ибарәтдир: «ашиг», «ишыг», «ашыламаг», «шејх» (Гара Намазов). Рәһмәтлик профессор Мәммәд Һүсејн Тәһмасиб «ашыг»ын әмәлә кәлмәсини мүасир өзбәк дилиндә мелодија, һава, маһны мә'насында ишләдилән «ашулә» вә мүғәннилији билдирән «ашуләчи» сөзләринә, еләчә дә бизим мүасир дилимиздәки «ашыламаг» (анлатмаг, баша салмаг, дәрк етдирмәк мә'насында) сөзүнә истинадән әски түркчәдәки «аш»ла әлагәләндирир.

Мәһәррәм Гасымлы исә јенчә чапдан чыхмыш «Ашыг сәнәти» адлы чидди тәдгигатында (јери дүшмүшкән дејим ки, бу монографија ирәли сүрүлән фикирләрдәки бир сыра мүбаһисәли чәһәтләри илә бәрабәр, елми-нәзәри сәвијјә вә мөвзуја јанашманын, еһтива даирәси бахымындан мүасир әдәбијјатшүнаслығымызын уғурларындан биридир) «ашыг»

сөзүнүн индики анламда јаранмасыны суфи-дәрвишләрин шаманчылыгдан кәлән өзүнүифадәси илә бағлајыр вә јазыр: «Демәли, гам-шаман комплекти јени тарихи мүһитдә «ашыг» ад-титулу алтында мүәјјән еволјусија вә трансформасија кечирәрәк суфи-дәрвиш системинә чеврилир вә јалныз бундан сонра өзүнүн јени кејфијјәт көстәричисинә—сәнәткар статусуна доғру кедир». (Бакы, «Озан» нәшријјаты, 1996, сәһ. 89.)

Бир сөзлә, вариантлар, фәрзијјәләр, мүлаһизәләр чохдур, һәтта бу јахынларда мән белә бир һипотеза-фәрзијјә дә охудум ки ,сазын голуна бәркидилмиш ашыглара рәғмән «бәлкә дә «ашыг» сөзү ушагларын ашыг дејиб ојнадыглары гојун сүмүјү илә бағлыдыр?!» (Күллү Јолоғлу. «Ашыг» сөзүнүн көкүнә даир», «Әдәбијјат гәзети», 5 јанвар 1996)..

Фолклоршүнаслығымыз ашыг сәнәтинин тарихи бојунча «ашыг» анлајышынын мүхтәлиф түркдилли халглар, гәбиләләр, тајфалар арасында «озан», «варсаг», «јаншаг», «дәдә» вә с. кими синонимләринин дә ишләндијини сөјләјир.

Бүтүн бу ахтарышларын, фикир мүхтәлифлијинин әсас сәбәби, шүбһәсиз ки, ашыг сәнәтинин гәдимлији вә бәдии-естетик спесификасыдыр. Тәсадүфи дејил ки, сәнәтлә бағлы мин илликләр бојунча та ибтидадан кәлиб чыхан синкретизм һадисәсини бу күн Азәрбајчан инчәсәнәтиндә вә үмумијјәтлә Азәрбајчан мәдәнијјәтиндә јалныз ашыг сәнәти јашадыр: устад ашыг-шаирдир, бәстәкардыр, ханәндәдир, саз чалан ифачыдыр, импровизатордур, рәггасдыр, бәдии гираәтчидир вә бу чәһәт ашыг сәнәтинин көкләринин ибтидан ичма дөврүндән кәлдијини сөјләјән мүлаһизәләрә һагг газандырыр.

Спесифика дедикдә исә, мән илк нөвбәдә бу сәнәтин узун-узун әсрләр боју јазылы әдәбијјат васитәсилә јох, халгын јаддашында нәсилләрдән нәсилләрә кечмәсини нәзәрдә тутурам. Елә бунун да сајәсиндәдир ки, Јунус Имрәјә, Гарачаоғлана, Гурбанијә гәдәрки ашыг поезијасынын нүмунәләри бу күн демәк олар ки, бизә кәлиб чатмамышдыр.

Әлбәттә, бу јердә сөһбәт мүәллифли поезија нүмунәләриндән кедир, мүәллифләри әсрләрин јаддашындан силиниб кетмиш, јахуд әфсанәјә чеврилмиш, дастанлашмыш ашыг поезијасы нүмунәләри исә бајатылардан тутмуш ағыларымызачан бу күн дә халгымызын мә'нәви сәрвәти кими, бизимлә бир јердәди.

Дүздүр, Јунус Имрәјә гәдәр вә ондан сонра Гурбанијә гәдәрки дөвр ашыг поезијасы нүмунәләри демәк олар ки, бизә кәлиб чатмајыб, амма елә һәмин Гурбани јарадычылығынын јүксәк бәдии-естетик сәвијјәси белә бир әламәтдар чәһәти гејд етмәјә имкан верир ки, бу поезијанын гәдим тарихи вә күчлү ән'әнәләри олмушдур, ејни заманда, көрүнүр классик

ашыг поезијамызын чичәкләнмә дөврү орта әср Азәрбајчан тарихинин чох чидди милли-сијаси тәкамүл дөврүнә тәсадүф едир. Сөһбәт Азәрбајчан Сәфәвиләр дөвләтинин јаранмасындан кедир.

Академик Һәмид Араслы «Ашыг јарадычылығы» әсәриндә XVI әсри «ашыг ше'ринин гүввәтли инкишафы» дөврү адландырыр вә бу мүшаһидәсини Шаһ Исмајыл Хәтаинин шәхси фәалијјәти вә тәшәббүсү илә изаһ един: «Сәфәвиләрин дини көрүшүнү јајмаг, Сәфәви һакимијјәтини мөһкәмләндирмәк үчүн һәр васитәдән истифадә етмәјә чалышан Шаһ Исмајыл Хәтаи халг мүғәнниләринин нүфуз вә гүдрәтиндән дә истифадә етмишдир. Шаһ Исмајылын ушаглыг илләри халг ичәрисиндә кечмишдир. Онун шаирлик исте'дадынын инкишафында ашыг ше'ринин бөјүк тә'сири вардыр. О, ашыг јарадычылығына бөјүк диггәт верир, өзү дә ашыг ше'ри үслубунда әсәрләр јазырды». (Ашыг јарадычылығы, Бакы, Бирләшмиш нәшријјат, 1960, сәһ. 33).

Әлбәттә, бу мүлаһизәләр дә һәгигәтдир, амма бизә елә кәлир ки, онлар классик ашыг поезијасынын белә бир јени кејфијјәтли бәдии-естетик мәрһәләјә гәдәм гојмасынын субјектив сәбәбләрини изаһ едир, јә'ни бу—мәсәләнин көрүнән тәрәфидир; көрүнмәјән бир тәрәф дә вардыр ки, објектив маһијјәтлидир: ашыг јарадычылығы узун јүзилликләр боју халгын психоложисинин, мәишәтинин, күзәранынын т ә р к и б һ и с с ә с и (јалныз бәдии ифадәси јох!) кими формалашдығы, мүәјјәнләшдији үчүн, күчлү милли дирчәлиш дөврү илә онун да јени бир мәрһәләјә гәдәм гојмасы арасында тәбии, диалектик бир ганунаујғунлуг вар.

Шаһ Исмајылын месенатлығы да, ашыглардан сијаси мәгсәдләр үчүн истифадә етмәк истәји, нәһајәт һәмкарлыг тәәссүбкешлији дә јалныз стимул ролуну ојнаја биләрди (ојнајырды да!) амма әсас тәһрикедичи гүввә — Азәрбајчан дөвләтчилијинин јаранмасы иди. Мәһз бу тәһрикедичи гүввә күчлү тәканла ашыг поезијасыны ирәлијә — парлаг XVII әср дөврүнә апарды вә гыса бир мүддәтдә «Дәдә Горгуд»дан сонра (бөјүк бир фасилә илә!) икинчи мөһтәшәм епик дастанымыз «Короғлу» јаранды, мәһәббәт дастанынын «Ашыг Гәриб», «Шаһ Исмајыл», «Гурбани» кими инчиләри мејдана чыхды, сәнәт аләминә Сары Ашыг кәлди, Аббас Туфарганлы кәлди....

Мән артыг ашыг поезијасында сөзләрин бир фәрдин (мүәллифин) јох, халгын дејиминә чеврилмәси барәдә јаздым, ејни заманда ашыг сәнәти һәгиги халг сәнәтидир, бир дә она көрә ки, онун халгы ифадә едән, милли психоложијә диалектик сурәтдә мәһрәм олан мусигиси, јә'ни ашығын—фәрди сәнәткарын јаратдығы (бәстәләдији) мусиги дә јүзил-

ликләр кечдикчә билаваситә јарадычысынын јох, халгын јаратдығы мә'нәви сәрвәтә чеврилмишдир. «Дилгәми», «Короғлу», «Руһани» («Үрфани» дә адланыр), «Кәрәми», «Кәшшоғлу» вә бир чох дикәр һавачатлары конкрет олараг ким јарадыб? — бу суал јүзилликләр кечдикчә мә'насызлашыб, чүнки онлар артыг бир фәрдин јох, халгын јаратдығыдыр. Елә билирәм ки, халгла сәнәт арасындакы доғмалығы ифадә етмәк үчүн, бундан парлаг көстәричи тапмаг мүмкүн дејил.

Ејни заманда белә бир чәһәти дә гејд етмәк истәјирәм ки, классик ашыг поезијасыны классик Азәрбајчан поезијасындан тәчрид едилмиш шәкилдә өјрәнмәк дә методоложи бахымдан дүзкүн дејил. Классик Азәрбајчан поезијасынын Нәсими, Хәтаи, Фүзули кими нәһәнкләри ара-сыра Шәрг поезијасына һүчум едән схоластик канонларын фөвгүндә јазыбјарадырдылар вә буна көрә дә тәбиилик вә фитри исте'дад бахымындан јахын олдуғу үчүн, классик поезијанын ајрыајры мәгамларда классик ашыг поезијасына тә'сири, әлбәттә, шүбһәсиздир (һәлә орасыны демирик ки, устад ашыгларымызын өзләри дә—мисал үчүн, Ашыг Әләскәр—көзәл гәзәлләр јазмышлар).

Видади, Вагиф, Закир кими шаирләрин исә јарадычылығы илә, дејәк ки, Аббас Туфарганлы, Хәстә Гасым, Ашыг Алы, Молла Чүмә вә б. кими устад ашыгларын поетик јарадычылығы арасында үзви бир доғмалыг, бә'зән исә һәтта ејнилик мөвчуддур.

Дедијимиз ондан ибарәтдир ки, мүхтәлиф јарадычылыг психоложисинин, дүнјакөрүшү сәвијјәсинин, бәдии-естетик өзүнүифадәнин бәһрәләри олсалар да Азәрбајчан әдәбијјатында классик поезија илә классик ашыг поезијасы бә'зи һалларда гәләмә верилдији кими, гаршы-гаршыја дуран ики гүтбүн јох ,ана хәттдән ајрылан ики доғма голун тәчәссүмүдүр.

Азәрбајчанда ашыг поезијасы һаггында чох јазылмышдыр, амма ејни заманда аз јазылмышдыр, хүсусән классик ашыг поезијасынын сәнәткарлыг хүсусијјәтләри, поетикасы, бәдии-естетик чаларлары вә өзүнәмәхсуслуғу, ону, мисал үчүн, Јапонијанын «Кабуки» театры, јахуд Испанијанын романсеросу кими, милли бәдии тәфәккүрүн (индики һалда Азәрбајчан милли бәдии тәфәккүрүнүн) фактына чевирән әламәтләри, онун франсыз трувери вә трубадурлуғу, алман миннезинкерлији илә елми мүгајисәси чох аз өјрәнилмиш, аз тәдгиг едилмишдир, бир сыра һалларда исә тамам бир бошлуг һөкм сүрмәдәдир.

Классик ашыгларымызын әсәрләринин топланыб нәшр едилмәсиндә хејли дәрәчәдә иш көрүлмүшсә дә, онун бир

күлл һалында идеоложи вә елми-нәзәри тәснифаты демәк олар ки, верилмәмишдир, бир сыра тәдгигатларда исә вулгар сосиолакизм тәмајүлләри елми мүнасибәти үстәләмишдир вә биз кәләчәкдә өз мөвзумузла бағлы бу барәдә данышачағыг.

Бурасыны да демәк лазымдыр ки, классик ашыг поезијамызын поетик формалары вә архитектоникасы тәдгигатчыларымыз тәрәфиндән јахшы өјрәнилмишдир вә бу, әлбәттә, чох лазымлы бир ишдир, амма онун мөвзу вә мәзмунунун, фәлсәфәсинин поетик атрибутлары тәдгигатдан вә умумијјәтлә диггәтдән кәнарда галмышдыр.

Бу поезијанын поетикасында вә фәлсәфи-идеоложи мәзмунунда чох әһәмијјәтли рол ојнајан образлардан бири «Дүнја» образыдыр вә бу, әлбәттә, тәсадүфи дејил. «Дүнја»нын образлашма тарихи чох гәдим вә бәшәри маһијјәтлидир. Мисал үчүн, «Библија»да бә'зән «Дүнја» образлашараг Аллаһа јад олан вә она гаршы актив е'тираз едән гүввәләрин тәмсилчиси кими системә дејилир. «Дүнја»нын јүксәк бәдииестетик шәкилдә образлашмасы классик Шәрг әдәбијјатында, о чүмләдән Азәрбајчан классик поезијасында ара-сыра тәсадүф олунан бир һадисәдир. Анчаг классик ашыг поезијасында бу образ өзүнүн ән күтләви ифадәсини тапмышдыр вә һәмин поезијанын естетик-фәлсәфи тәркиб һиссәсинә, мәхсуси фактына чеврилмишдир. Сәнәтимизин тарихиндә елә бир устад ашыг тапмаг чәтиндир ки, «Дүнја»ја хүсуси ше'р һәср етмәсин, јахуд дикәр ше'рләриндә бир образ кими, «Дүнја»дан истифадә етмәсин вә биз бу јазыда һәмин поезијанын образлар системиндә «Дүнја» образынын јерини вә хүсусијјәтләрини мүәјјәнләшдирмәјә, онун маһијјәтинә вармаға чалышачағыг.

2

«Дүнја» сирләрлә долу бир аләмдир, сирр дағарчығыдыр («Кимсә билмәз дүнја нечә гурулмуш...». Ашыг Вејсәл, јахуд «Дүнја, сәнин кәрдишиндән,//Баша вара көрмәдим!». Алмәммәд) вә бу сирри нәинки анламаг, үмумијјәтлә ондан баш ачмаг вә ону дәрк етмәк мүмкүн дејил. Дүздү, «Дүнја»ны танымаг, она бәләд олмаг үчүн кешмәкешләрдән чыхмалысан, көрүб-көтүрмәлисән, башына мин бир гәзаву-гәдәр кәлмәлидир вә кәлир дә—бу фикир, јә'ни «Дүнја»нын мүрәккәблији, зиддијјәти, чох мә'налылығы классик ашыг поезијасында әсрләрдән әсрләрә кечән ана хәттләрдән бириди вә һәмин фикрин сон дәрәчә јығчам вә елә билирәм ки, сон дәрәчә дә јүксәк поетик ифадәләриндән бири гоча Јунус Имрәјә мәхсусдур: «Дүнја ахирәт әкини, //Әкиб көтүрән билир».

Ашыг поезијасынын «Дүнја» илә бағлы әсас гәнаәти беләдир:

Инсан бу дүнјаны тамам ејләмәз,
Чохлары чәһд етди, натамам галды.

(Гул Аллаһгулу)

Бу бахымдан «Дүнја» образы һәјатын мә'насы, әһд, вәфа, илгар, дәрд, севинч, күндәлик күзәрандан тутмуш хәјаллар, арзулар аләминәчән мә'нәви (бә'зән һәтта мадди!) дәјәрләр илә бағлы бәдии суаллар доғурур, чаваб исә јохдур вә белә бир «суал чавабсызлыг» классик ашыг поезијасынын әсас тенденсијаларындан бирини тәшкил едир. Һәмин бәдии суаллары доғуран зәмин исә, чох вахт «Дәдә Горгуд»дан үзү бәри кәлән «Кәлимли, кедимли дүнја,//сон учу өлүмлү дүнја» —овгатынын, дүшүнчәсинин, фәлсәфәсинин мүхтәлиф варијасијаларындан ибарәтдир.

Хәстә Гасымын чәми үч бәндлик «Дүнја» рәдифли кәрајлысы бу бахымдан, елә билирәм ки, сәчијјәви нүмунәдир. Кәрајлыда: «Кәл бир сәндән хәбәр алым,//Сүлејмандан галан дүнја,//Әзәли күл кими ачыб.//Ахырында солан дүнја»—дејә «Дүнја»ја мүрачиәт олунур вә сонракы бәндләрин һәр бириндә әввәлчә бәдии суаллар верилир, сонра исә һәмин дедијимиз зәмин өзүнү көстәрир:

Де көрүм нәјә талибсән,
Дәрсини кимдән алыбсан?
Нечә мин јол бошалыбсан,
Нечә мин јол долан дүнја.

Хәстә Гасым галыб начар,
Бу сирри бәс кимләр ачар?
Кәлән гонар, гонан көчәр,
Һеј саларсан талан дүнја.

(Хәстә Гасым)

«Дүнја»нын сирләрлә долу мистик бир аләм олмасы илә бағлы бәдии-естетик бахымдан ән көзәл бәндләрдән бирини, һәтта мән дејәрдим ки, классик ашыг поезијамызын бу сәпкили шаһ бәндини XIX јүзилдә Ашыг Бәсти сөјләмишдир:

Мәлејкә бојлуду, ширин ләһчәли,
Әзәлдән тамаша олан бу дүнја.
Гоча чадукәрди, алдадар сәни,
Чаванлыг донунда галан бу дүнја.

Рәһмәтлик Никар ханым Рәфибәјли јазырды ки, «зәннимчә бу образы јалныз гадын сәнәткар кәшф едә биләрди». (Азәрбајчан ашыг вә шаир гадынлары, Бакы, 1974, сәһ. 10).

Доғрудан да бу мисралардакы зәрифлик, тәбии ана-бала дејим тәрзи, сөзләрин дүзүлүшүндәки бир кәпәнәк јүнкүллүјү, елә бил ки, јүзилликләр боју классик ашыг поезијасынын вәсф еләјиб јаратдығы Көзәл варлығынын өзүнүифадәсидир.

Ашыг Бәстинин лирик гәһрәманы—һәмин Көзәл мүхтәлиф гошмаларда, кәрајлыларда «Мәчнунсуз чөлләрин Лејлисијәм мән»—дејир, «Өләрәм мән, бу дағлардан кетсә ләлә»—дејир, «Мәчнунсуз Лејлијәм, чөлләр инанмыр», јахуд «Бир гәриб јолчујам, јоллар инанмыр»—дејә шикајәтләнир, «Нәдәнди јахшынын башын кәсмәјә//Һазырсан хәнчәрин тијәси кими?»—дејә фәләји мәзәммәт едир вә елә бил ки, «чадукәр дүнја» һаггында да һәмин бәнди јалныз бу инчә мәхлуг сөјләјә биләрди...

Марагдыдыр ки, Ашыг Шәмшир бир гошмасында чох күман Бәстинин јаратдығы бу образдан истифадә едәрәк: «Дүнјанын јашы чох, һүсну чаванды»—дејир, амма һәмин поетик образа тамамилә фәргли бир тон верир: «Тәрлан гочалса да, јенә тәрланды».

Лакин биз өз мөвзумуза гајыдаг.

«Дүнја» образы бә'зән елә бир мүрачиәт објектинә чеврилир вә елә чохчәһәтли сәчијјәјә малик олур ки, лирик гәһрәманын дүшүнчәләринин, һәјат һаггында, јашајыш һаггында фикирләринин поетик ифадәси үчүн мүнбит бир шәраит јараныр. Борчалы маһалынын Гуш Муғанлы кәндиндән устад ашыг Хынды Мәммәдин бир устаднамәси бу мә'нада мараг доғурур. Сәккиз бәндлик һәмин ше'рдә «Дүнја» сөз кими, јалныз биринчи бәндин башланғычында ишләнир, амма лирик гәһрәманы данышдыран, ону мә'нәви-фәлсәфи изһара сөвг едән образ кими, устаднамәнин әсасыны тәшкил едир. Ән'әнәви «нејләдин?» рәдиф-суалы илә ишләнмиш бу поетик нүмунәдә мараглы чәһәт орасындадыр ки, лирик гәһрәман Адәм вә Һәввадан башлајараг тарихдә, әсатирләрдә, рәвајәтләрдә, сәнәтдә мәшһур олан һарынламыш деспотларын, вар-дөвләт саһибләринин јох, әксинә исламын, тарихин, сәнәтин һәзрәт Пејғәмбәримиз кими, һәзрәт Әли, һәзрәт Һүсејн кими, «Мәрјәм оғлу о Иса», «Өмәр Хәјјам, Сән'ан, Јусиф, Зүлејха вә с. кими ишыглы шәхсијјәтләр, сурәтләр һаггында сөз ачыр, бир ишыг, зија ностолкијасы илә, һәзин бир кәдәр ичиндә өз дахили дүнјасыны ифадә едир вә о ишыг, о носталкија, о һәзинлик «Дүнја» образынын бәдии-естетик вә фәлсәфи мә'насынын дәринликләриндән кәлир, ону чохчәһәтли, вүс'әтли едир. Хынды Мәммәд устаднамәни ашыг поезијасына хас олан садәлик вә сәмимиликлә о ишыглы шәхсијјәтләр вә сурәтләр галерејасыны:

Борчалынын бәлли олан устады
Шаир Нәби, Ағачаны нејләдин?

—дејә ахырда кәтириб өз маһалында сона чатдырыр.
Хәстә Гасым да «Дүнја» илә бағлы тарихә варыр:

Нечолду Кејкавус, һаны Кејгубад,
Һансы бу дүнјадан алмышды мурад?
Аллаһлыг ејләди Фиронла Шәддад.
Нәмрудун галасы дүз олду, кетди.

Ашыг Шәмшир исә бу сәнәткара хас олан тәбии бир иронија вә хүсуси мәһрәмликлә:

Ана дүнја, нәләр салдын јола сән,
Һаны Мәчнун, Әсли, Кәрәм, а ләлә?

—дејир.
«Дүнја»нын фанилијин, көстәрдијимиз кими, ондара галмајан «Дүнја» мә'насында тарихин вә әфсанәләрин гәһрәманларынын, бөјүк сәнәт дүһаларынын вә мәшһур әдәби персонажларын адларынын чәкилмәси илә сөјләнидир, анчаг бә'зән мараглы бир һадисә илә гаршылашырыг: дедијимиз фактура ашығын өз дөврүнә ујғун олараг муасирләшдирилир. Ашыг Әләскәрин Биринчи дүнја мүһарибәси заманы сөјләдији гошмадан бир бәндә бу мә'нада диггәт едәк:

Нечолду Сербија, Чорнугорија?
Әл-ајаг алтында итди Италја,
Керман бир бомб атды, ган олду дәрја,
Гырылды, дүнјада инсан галмады.

«Дүнја» даимидир, инсан исә кәлди-кедәрдир («Дүнја бир бостанды, позулар кедәр...»—Дәлләк Мурад: «Гоча дүнја чохун јола салыбды, //Көчән көчүб, көчмәјәнләр көчәчәк...»—Ашыг Алы) буна көрә дә «Дүнја» малына көз дикмәк лазым дејил, чүнки о варидад бу даими «Дүнја»да галачаг, сән исә һеч нәсиз кедәчәксән вә сәнә галан јалныз мә'нәви дәјәрләр олачаг:

Сират, суал габагдады,
Нә дамахды дүнјада?
Кәлмеји-шәһадәт лазымды
Өлән вахтды дүнјада.
Тут оручун, гыл намазын
Шүкүр ејлә аллаһа,
Кул олма дүнја малына,
Галачахды дүнјада.

(Ашыг Билал).

Дүздү, «Дүнја» фанидир, амма ејни заманда мәрдлик, икидлик, е'тибар, үлфәт, сөз, саз «Дүнја»дан кетмир, галыр. Ашыг Һүсејн Шәмкирли (дејиләнә көрә Молла Пәнаһ Вагифин бачысы Зәһранын оғлудур) Әләскәрлә дејишмәсиндә дејир: «Мәрд икид дүнјадан кетмәз галады...» вә елә буна көрә дә онун лирик гәһрәманы вәсијјәти сөзә, саза, јә'ни сәнәтә едир. «Мән кедәрсәм, сазым, сән гал дүнјада...».

Мараглыдыр ки, бә'зән «Дүнја»да ашығын шөһрәти, сәнәтин ме'јары онун өзүнүн сазы, сөзү јох, башга бир ашыг олур. XVIII әср устад ашыгларымыздан Ағ Ашыг (Ашыг Аллаһверди) кәрајлыларындан бириндә Ашыг Алыја мүрачиәтлә дејир:

Ағ Ашығын бу дүнјада
Шөһрәтисән, Ашыг Алы,
Алгыш сәнә, Ашыг Алы.

Бу бахымдан Ашыг Гурбан Ағдабанлынын гошмаларындан бириндә мараглы бир тәзад мүшаһидә етмәк мүмкүндүр:

Кимди мәскән едиб гала дүнјада,
Дүшмүшәм говғаја, гала дүнјада,
Јазырам, јадикар гала дүнјада,
Дәрдими дәфтәрә јаз индән белә.

Бир тәрәфдән «Дүнја» фанидир («Кимди мәскән едиб гала дүнјада?»), о бири тәрәфдән исә, әкәр јазылан «Дүнја»да галырса, демәли она е'тибар да вар.

Үмумијјәтлә, сәнәт вә «Дүнја» гаршылығы классик ашыг поезијасында тез-тез тәсадүф олунан бир мөвзудур вә һәмишә дә сәнәтин вәфасы «Дүнја»нын фанилијинә гаршы гојулур, ејни заманда, белә бир мотив-арзуну да мүшаһидә етмәк мүмкүндүр ки, бу әбәди фанилик олмасајды, ашыг даһа артыг бир шөвглә јазыб-јарадарды, чалыб-чағырарды. Устад ашыгларымыздан Зодлу Уста Абдулланын кәрајлыларындан биринин лирик гәһрәманы «Дүнја»нын фанилији мүгабилиндә көзәл хәјаллара далыб («Фәләк бир дөвран гурајды... үрәкләр јумшаг олајды», «бағ, бостанда инчи битә,// Бир көкдә јүз тағ олајды...») вә бу романтик хәјаллары белә бир сонлугла битирир:

Дүнја чәннәт олан заман
Сәнәткар да сағ олајды!

Классик ашыг поезијасындакы бу типли нүмунәләрин романтик әдәбијјатдан фәрги ондадыр ки, ашыг өзү бу хәјаллар утопијасынын (чәннәт «Дүнја»нын) һеч заман кәрчәк-

ләшмәјәчәк арзу вә истәкдән башга бир шеј олмадығыны јахшы билир.

Јәгин һәмин ајыглығын (ашыг ајыглығынын!) сајәсиндәдир ки, бә'зән лирик гәһрәман «Дүнја»нын е'тибарсызлығына иронија илә, ришхәндлә јанашыр вә белә мәгамларда куја «Дүнја» өз-өзлүјүндә е'тибарсызлыг мүчәссәмәси дејил, о лирик гәһрәманын мәнәм-мәнәмлијинин нәтичәсиндә е'тибарсызлашыб вә күнаһ онун өзүндәдир:

Аббас ағлар арсыз-арсыз,
Дүнја олуб е'тибарсыз,
Дејирдин дөзәрәм јарсыз,
Дөз, бағры даш олан көнлүм!

(Аббас Туфарганлы)

О заман ки, «Дүнја» мадди зәнкинлик, чисмани ачкөзлүк ифадә едир, чаһ-чәлалдан, наз-не'мәтдән хәбәр верир, онда поетик акварел јағлы бојалара чеврилир, инчә графика чод фырча илә әвәз олунур, јә'ни ше'рдә ишләдилән сөзләрин, ифадәләрин зәрифлијини сәртлик, һәтта бир кобудлуг әвәз едир:

Дүнјаны дөрд әлли гамарлајанлар,
Әчәл шәрбәтини ичиб кедәчәк...

Ашыг Билалын бу мисраларындакы «гамарламаг» ифадәсинин кобудлуғуну ше'рә кәтирән (һәм дә тәбии шәкилдә кәтирән!) индики контексдә «Дүнја»нын дашыдығы мә'нанын мәнфи чаларлары, лирик гәһрәманын «Дүнја» илә бағлы мәнфи емосијаларыдыр.

«Дүнја»нын вар-дөвләти, чаһ-чәлалы илә нагис инсани һиссләр вә кејфијјәтләр арасында диалектик бир әлагә мөвчуддур. Һәмин вар-дөвләтә уjанлар, чаһ-чәлалдан истифадә едәнләр, шан-шөһрәтә чан атанлар намәрдләр, заты гырыглар, надан вә чаһилләрдир, ән јахшы һалда исә садәлөвһләрдир. Һүсејн Бозалганлынын дедији кими:

Намәрд өлдүрүр ачындан,
Дојмаз дүнја хәрачындан...

«Дүнја»нын мин бир наз-не'мәти вар, амма ашығын лирик гәһрәманы сөзүн, сазын адамы, мәһәббәт әһли, севиб-севилән олдуғуна көрә, өзүнү бүтүн бу наз-не'мәтдән, чаһчәлалдан үстүн һесаб едир:

Сәадәт башыма гојубду тачы,
Дејиләм зәр, күмүш, ләл, ғаш мөһтачы.

Чәм олса дүнјанын бачи-хәрачы,
Ондан артыг варлы, һаллы кедирәм...

(Ашыг Шәмшир)

Јәгин елә буна көрә дә Ашыг Ағачаванла дејишмәсиндә Һүсејн Бозалганлы тәрәф-мүгабилини белә һәдәләјир:

Әлиндән аларам телли сазыны,
Кен дүнја башына дар олар онда...

Башга бир гошмасында исә Ашыг Шәмширин лирик гәһрәманы: «Гој јазым дүнјада јадикар олсун»—дејир вә белә бир мә'нәви әхлаг ијәси олдуғу үчүн дә оғлуна јаздығы поетик нәсиһәтиндә:

Гој сәни бир ишдән ејләјим һалы,
Балдан да ширинди дүнјанын малы,
Тамаһкар, ријакар чәкәр заваль,
Сән чәкмә бу јолда залалат, оғлум.

дејир («Дүнја вары мәһәббәтди, //Унудулса зәлаләтди»; «Бир сөзду дүнјада галан јадикар...» — бунлар да гоча Шәмширин сөзләриди!) вә јәгин тәсадүфи дејил ки, Ашыг Шәмширин лирик гәһрәманы диваниләрдән бириндә «Гоча дүнјаја инандым, сән бу әгли-һуша бах»—дејә өзүнү тә'нә едир.

«Дүнја» чаһ-чәлаллыдыр, варидатлыдыр вә һәмин чаһчәлала, һәмин варидата алдананларын, уjанларын агибәти классик ашыг поезијасында һәмишә нәсиһәт өрнәји кими чыхыш едир, лирик гәһрәманын һагга, әдаләтә, тәмизлијә, тохкөзлүјә, мәрдлијә, әһдә, илгара чағырышында әјани иллүстрасија ролу ојнајыр:

Алданыб дүнјанын чаһ-чәлалына,
Һарам гарышдыран өз һалалына,
Хәјанәт ејләјән гоншу малына
Һаггын диванында галды да кетди.

(Ашыг Әләскәр)

Дүздүр, классик ашыг поезијасы јүзилликләр боју «Дүнја»нын вар-дөвләтинә алданмамаға чағырыр, «гоча чадукәрди, алдадар сәни»—дејә јүксәк бәдии-естетик сәвијјәдә хәбәрдарлыг едир, амма буна бахмајараг онун лирик гәһрәманы бә'зән јенә дә алданыр вә буну дәрин бир пәришанлыгла ет'ираф едир:

Дүнјанын чифәси алдатды мәни,
Унутдум үгбаны, тутдум дүнјаны,
Сонрадан анладым чаһанмыш фани,
Бу фанидән кечән Әләскәр мәнәм.

Јери кәлмишкән гејд етмәк истәјирәм ки, бу бәнд Ашыг Әләскәрин 1934-чү ил нәшриндән көтүрүлмүшдүр. (Бах: Ашыг Әләскәр, Бакы, Азәрнәшр, 1934, сәһ. 131). Бәнд бир сыра сонракы нәшрләрдә дә белә кетмишдир.. Анчаг 1963-чү ил нәшриндә һәмин бәнд ашағыдакы шәкилдә верилмишдир..

Дүнјанын чијфәси алдатды мәни,
Унутдум үгбаны, тутдум дүнјаны,
Кәлби-астананам, ја кәрәм кани,
Рәһм ејлә, бу јазыг Әләскәр мәнәм.

(Бах: Ашыг Әләскәр, Бакы, Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасы нәшријјаты ,1963 ,сәһ. 111). Мараглыдыр ки, бу китабын сонунда «Ашыг Әләскәрин Нахчыван сәфәри» рәвајәти верилмишдир вә орада «бир нечә молла, шејх, алимләр» көрүш заманы Әләскәрин дили илә сөјләнән бәнд әввәлки нәшрләрин ејнидир (Бах: сәһ. 427). 1972-чи илдә нәшр едилмиш икичилдликдә исә һәмин бәнд артыг үчүнчү вариантда кетмишдир:

Дүнјанын чифәси алдатды мәни,
Унутдум үгбаны, тутдум дүнјаны,
Бағышла тагсырым, ја кәрәм каны,
Ирәһм ејлә, јазыг Әләскәр мәнәм.

(Бах: Ашыг Әләскәр. Биринчи китаб, Бакы ,«Елм» нәшријјаты, 1972, сәһ. 176). Нәшрин Икинчи китабында верилмиш «Ашыг Әләскәрин Нахчыван сәфәри» рәвајәтиндә исә илкин вариант, демәк олар ки ,ејни илә сахланмышдыр, јалныз сонунчу мисрада «кечән» сөзү «көчән»лә әвәз едилмишдир: «Бу фанидән көчән Әләскәр мәнәм». (Бах: Икинчи китаб, Бакы, «Елм» нәшријјаты, ,1973, сәһ. 279).

Бу мәсәләни арашдырмаг, әлбәттә, фолклоршүнасларымызын ишидир ,биз исә өз мөвзумуза гајыдаг: беләчә ахирәт һесабыны—үгбаны унудуб «Дүнја»нын чифәсинә алданмаг тәсадүфдүр, чүнки ,лирик гәһрәманын Әләскәрин диванниләриндән бириндә дедији:

Зәррәчә кәлмәз ејнимә
Бу дүнјанын чифәси...

—сөзләри онун үчүн гат-гат артыг сәчијјәвидир. Јахуд Ашыг Әләскәр Хәстә Һәсәнә—устад Хәстә Гасымын гыфылбәндини өз адына чыхыб плакиатлыгла мәшһур олан бу адама көндәрдији мәнзум мәктубда :

Дүнја чифәсинә сән алданмысан,
Унутма үгбаны, бу дүнјаны ат...

—деја ону мәзәммәт едир.

Јәгин елә буна көрә дә Зодлу Уста Абдулла јахын досту Ашыг Әләскәрин өлүмүнә сөјләдији гошмада белә бир дәрун пәришанлыг кечирир:

Һәр кәс өзү мәтләбини ганмајан,
Дүнја чифәсини сәһл санмајан,
Фәләк әли дәјиб чәрхи дөнмәјән,
Ләззәти даһанда дад олан вармы?

«Дүнја» фираванлыг, һарынлыг тимсалыдыр, онунла бәһсә кирмәк, онун гајғысына галмаг олмаз, о һеч кимә галмајыб («Једиләр, ичдиләр фани дүнјада,)//Алдылар беш аршын ағы, кетдиләр...»—Аббас Туфарганлы, һеч бир хәстәјә дәрман, һеч бир јараја мәлһәм олмајыб:

Һәр хәстә давасын болачаг дејил,
Һәр јараја мәлһәм олачаг дејил,
Һәр кәсә галмајыб, галачаг дејил,
Дүнја гајғысына дүшмә, еј көнүл.

(Әмир Әли)

«Дүнја»нын дәрдини чәкмәк лазым дејил, һеч олмаса елә буна көрә ки, мә'насы јохду, бунунла сән јалныз өз шәхси дәрдини артырачагсан. Ашыг Гурбан Ағдабанлы классик ашыг поезијасынын малик олдуғу күчлү бәдии үмумиләшдирмә илә: «Дәрдим артды, бу дағлара тај олду, //Күнүм мин ил, һәр дәгигәм ај олду.//Бағбан чәфа чәкди, әмәк зај олду»—дејир вә бүтүн бунлары «дүнја»нын дәрди, гәми илә сәчијјәләндирир: «Бу дүнјанын дәрду-гәмин чәкмәкдән».

Дүздү, бә'зән биз классик ашыг поезијасында елә нүмунәләрә раст кәлирик ки ,«Дүнја»нын фанилијинә гаршы, даһа доғрусу, ашыг поезијасында артыг там шәкилдә формалашмыш бу тәмајүлә гаршы протест едир:

Вејсәл де: башыны бошуна јорма,
«Дүнја фани»—дејиб чәкүб отурма,
Алдым ат ирәли, авара дурма,
Јолдаш ол рифаһа гарышанлара.

(Ашыг Вејсәл)

Анчаг, бир тәрәфдән, көрүнүр ашыг поезијасынын тәбиәтинә јад олдуғу үчүн, бу мисраларда Ашыг Вејсәлин бир күлл һалында јарадычылығына хас олан бәдии-естетик көзәллик нәзәрә чарпмыр, дикәр тәрәфдән исә «Дүнја»ны фани билмәјин керичилик әламәти олдуғуну сөјләјәрәк һәмкарларыны «рифаһа гарышанлара јолдаш» олмаға чағырмаг кәләчәкдә вулгар сосиолокизмин ашыг сәнәтинә вурачағы зијанларын,

64610

онун мәһвәрини дәјишмәк чәһдләринин ибтидаи башланғычыдыр. Һәтта, «Дүнја»нын чоғрафи атрибутлары белә: дағ, дәрә, аран, чај, мешә, јарған, дөш, зирвә вә с. «Дүнја»нын фанилијинә мүнасибәтдә ашығын лирик гәһрәманынын мүттәфигидир, нәинки «Дүнја»нын тәәссүбкеши:

Бу фани дүнјадан бир көч ејләрәм,
Аран гәмкин олуб, дағ инчимәсин.

(Ашыг Алы)

Классик ашыг поезијасы өз чөвһәри е'тибарилә никбин, шух, ишыглы, сағлам, Көзәлә вә тәбиәтә мүнасибәт бахымындан естетик вә һәјати поезијадыр вә орадакы јеканә үмидсизлик хәтти «Дүнја»нын фанилији илә бағлыдыр. Олсун ки, бурада «үмидсизлик хәтти» ифадәси дә јеринә дүшмүр, чүнки чох әламәтдар бир чәһәт вар ки, «Дүнја»нын фанилији ашығын лирик гәһрәманыны үмидсиз етмир вә о јарадычылығында үмидсизлијә гапылмыр, әксинә, бу фанилијә истинад едәрәк һәмишә әмәлләрин сағламлығына вә ишыглыга, һалала чағырыр. Һәтта бә'зән һәмин лирик гәһрәман «Дүнја»нын фани, ријакар, фитнәкар олдуғуна истинад едәрәк динләјичисини горхудур, әкәр белә демәк оларса, бәдииестетик шантажа кечир:

Галдырсам пәрдәни, десәм сүчүну,
Әчәб бу ишимә нә дерсән, дүнја?
Фүсгү фәсад гапламышдыр ичини,
Бу чиркин әмәли недерсән, дүнја?

(Ашыг Вејсәл)

Ашыг Һүсејн Чаван бир тәрәфдән «Олмаз» адлы кәрајлысында «Вәфасы јохдур дүнјанын»—дејир, о бири тәрәфдән исә «Нә чыхар» адлы гошмасында:

Јаманлыг, јахшылыг галар дүнјада,
Зүлм етмәкдән, хәјанәтдән нә чыхар?

—дејә «Дүнја»нын јаддашына истинад едәрәк, һәтта «Дүнја»нын јаддашы илә горхудараг хејрә чағырыр вә белә бир икилик ашыг поезијасынын гәдим вә зәнкин тарихи бојунча һәмишә сәчијјәви олмушдур.

Бә'зән «Дүнја»нын вәфасызлығы онун өзүндән асылы олан бир кејфијјәт дејил, јә'ни «Дүнја» өзү дә һөкмә мә'рузду вә елә буна көрә дә Ашыг Шәмширин лирик гәһрәманы «Дәрман бир сәндә вар, али мөһтәрәм»—дејә Јарадана мүрачиәт едир:

Көмәк сәндән олур һәр мүшкүл ишә,
Салма бу Шәмшири горху, тәшвишә,
Көзәл баһарымы дөндәрмә гыша,
Гој бахсын дүнјаја көз гајдасында.

«Дүнја» галанды, инсан исә кәлди-кедәрди—бәли, бу мотив классик ашыг поезијасында јүзилликләр бојунча өзүнүн јүксәк бәдии-естетик ифадәсини тапмышдыр, бу мотив поетик шедеврләр јаратмышдыр, амма бунунла бәрабәр, чох гәрибә вә елә билирәм әламәтдардыр ки, бу поезијада өлүмдән горхмаг овгаты јохдур, «Дүнја» фанидир, «Дүнја»нын ахыры јохдур, «Дүнја»дан галан беш аршын бездир вә с. вә и. а., еләчә дә «Дүнја»дан шикајәт вар, күсмәк вар, онун ишләринә јаныб-јахылмаг вар, амма горхмаг јохдур. Ашыг поезијасы өз гәдим тарихиндә өлүмү дәрк едиб вә ону күзәранын атрибуту кими гәбул едиб, онунла барышыб. Ашыг Әләскәр мухәммәсләриндән бириндә бу фикри тамам мүстәгим, бирбаша дејир:

Билирсән өлүм һагды,
Бу нә тәлашды дүнјада?

Бир мараглы чәһәт дә диггәти чәлб едир: бә'зән «Дүнја» она көрә дөзүлмәз олур, мәһбусханаја чеврилир, зиндана дөнүр ки, бунун мүчәррәд, јахуд үмуми јох, конкрет сәбәби вар: лирик гәһрәманын мәһәббәти пуч олур, онун шөвгү, һәвәси итир, кәнчлик әбәди бир кечмишдә галыб вә кәнчлијин бу носталкијасы ону сыхыр, јахуд она мә'нәви дајаг олан кимсә дүнјасыны дәјишир вә с. Ашыг Бәстинин «А Гурбан» рәдифли гошмасы белә бир бәдбин, ағрылы-нискилли бәндлә сона јетир:

Ајларым бәд кәлиб, илләрим кәсди,
О азча үлфәти фәләк дә кәсди,
Дүнја зиндан олду, мәһбусу Бәсти,
Јашамаға јох күманым, а Гурбан.

Нә үчүн беләдир? Лирик гәһрәманы беләчә зинһара кәтирән, күскүнләшдирән, ону «дүнја зиндан олду» дејәјә мәчбур едән нәдир? Әввәлки бәндә диггәт едәк:

Тәр шамама бу тағлардан кәсилди,
Өмр ағачы будаглардан кәсилди,
Түтәк сәси булаглардан кәсилди,
Һајыф олду Хан чобаным, а Гурбан.

«Ашыг Әләскәрлә Ашыг Сөјүн һаггында рәвајәт»дә Ашыг Сөјүнүн дили илә белә бир мисра ишләнир: «Бу дүнја бир бағды, бағбаны иблис», анчаг буна бахмајараг, јә'ни бағба-

ны иблис олан «Дүнја»нын һијләсинә, рәзаләтинә, фанилијинә, намәрдлијинә, ријасына бахмајараг, бурада кама јетмәк дә мүмкүндүр, ән истәкли арзуја чатмаг да олур вә бу заман әламәтдар чәһәтдир ки, һәмин арзу, һәмин истәк мә'нәви дәјәрләрлә јох, сырф чисмани, реалист ме'јарларла мүәјјәнләшир:

Бу дүнјанын сон чағында,
Хәлвәт евин бучағында,
Јатам јарын гучағында—
Һеч ејләчә дамағ олмаз!

(Молла Чүмә

Лакин, һәркаһ белә демәк оларса, бу реалист хәјалпәрвәрлик (!) елә һәмин устад Молла Чүмәјә мане олмур ки, ашығын «Дүнја»дакы күзәраныны башга бир гошмасында бу чүрә мүәјјәнләшдирсин:

Ашыг олан чөврү-чәфаја дөзсүн,
Чијәрини гара дашдан еләсин:
Дүнја не'мәтиндән әлини үзсүн,
Өзүн тәмиз чөрәк, ашдан еләсин:

Ашыг «Дүнја»нын дәрдинә-сәринә јахшы бәләдди, анчаг ејни заманда ашыг һәм дә никбинди, епикуристди, шух тәбиәтлиди, онда инчә јумор вар (хүсусән дејишмәләрдә), һазырчавабды вә ола билмәз ки, о «Дүнја»да севинмәк, шадланмаг үчүн бир сәбәб көрмәсин...

Сәбәб вар, әлбәттә, амма о сәбәб нә ләʼл-чәваһирди, нә наз-не'мәтди, нә дә шан-шөһрәтди, садәчә олараг:

Еј ағалар, бу дүнјанын үзүндә
Тәзәчә ачылан күлләр севинсин,
Бир әјри чалмалы, хумар көзлүнүн
Зүлфүнү дағыдан јелләр севинсин.

(Гурбани)

Күл тәзәчә ачырса, елә бунун өзү ашығын лирик гәһрәманы үчүн бир севинч мәнбәјидир, јел Көзәлин сачына тохунурса — бу өзү севинч үчүн кифајәтдир вә бу јердә биз ашыг поезијасында гәрибә бир метамарфоза илә — платоник севинч һадисәсилә растлашырыг, ашығын лирик гәһрәманы—бу һәјат адамы, бу реалист платоник тәрәннүмчүјә чеврилир.

Ашығын лирик гәһрәманы—«Дүнја»—Көзәл; бу классик үчлүк хүсуси сөһбәт мөвзусудур вә бу барәдә ајрыча данышмаг лазымдыр.

3

Классик ашыг поезијасынын јаратдығы вә вәсф етдији әсас бәдии сурәтләрдән бир вә бәлкә дә биринчиси Көзәлдир вә о «Дүнја» образы илә ән сыхы әлагәдәдир (јалныз, мисал үчүн, «дүнја көзәли» кими идиоматик ифадәләр мә'насында јох: «Дүнја көзәлиди, мән мүбтәласы,//Демәрәм әлиндән зара кәлмишәм...»—Ашыг Алы). Бу үмумиләшдирилмиш Көзәл дә бирмә'налы дејил, чох хүсусијјәтли, зиддијјәтлидир вә «Дүнја»дан фәргли олараг чанлы инсандыр: заһирән көзәлдир, сағламдыр, ишвә-назлыдыр, һәм вәфалы, һәм дә вәфасыздыр, һәм алдадандыр, инчидәндир, һәм дә мә'сумдур, тәмиздир...

«Дүнја» дөвләтин, малын, чаһ-чәлалын, шан-шөһрәтин, фитнә-фәсадын, намәрдлијин мәскәнидир, анчаг бүтүн бу бүсат ағыллы-камаллы көзәлин мүгабилиндә бир һечдир вә ашығын лирик гәһрәманы һәмин Көзәлдән өтрү «Дүнја»нын бүтүн варидатындан әл чәкмәјә һазырдыр:

Истәмәм дүнјада дөвләти, малы,
Һүсејни јандырар ләбинин балы,
Сәндә көрдүм ағлы, һушу, камалы,
Тәр бухағы, гәдду-далы, чејраным:

(Һүсејн Бозалганлы)

Ашыг поезијасынын бу типли нүмунәләриндә Көзәл «Дүнја»нын мадди варидатындан ајрылыр вә биз Көзәл илә «Дүнја» малынын, шан-шөһрәтинин, намәрдлијинин гаршы-гаршыја гојулмасы һадисәсини мүшаһидә едирик. Лирик гәһрәман «Дүнја»нын фанилијиндән шикајәт едир, дикәр тәрәфдән исә Көзәли «Дүнја»нын күлли варына» дәјишмир, һәм дә ашыг поезијасы үчүн сәчијјәвидир ки, бу заман бир чох мәгамларда мә'нәви көзәлликләри бир тәрәфә гојуб реал аләмдән чисмани-һәјати көзәлликдән һәзз алыр:

Синән бәнзәр Саваланын гарына,
Дәјишмәм дүнјанын күлли варына,
Јумрулугда охшар Курдаш нарына,
Дик мәмәләр дурушундан бәллидир:

(Ашыг Абдулла)

«Дүнја»нын варидаты әслиндә елә Көзәлин өзүдүр:

Һүсну-чамалына маилэм, көзәл,
Демәрәм дүнјада варсыз мәнәм, мән!

(Ашыг Гурбан Агдабанлы)

Көзәлә малик олмаг, онун камына јетмәк, әслиндә елә «Дүнја»нын өзүнә саһиб олмаг кими бир шејдир:

Ејләрәм варымы чүмлә тәсәддүг,
Мәләкмәнзәр о султанә јетишсәм,
Елә билләм бу дүнјаны тутмушам,
Дилбәр јанында бир канә јетишсәм:

(Мүчрим Кәрим Вардани)

Вә бу заман «Дүнја»нын варидаты, ләʼл-чәваһири кими, көзәл дә һеч кимә галмыр:

«Дүнја мәним!»—дејәнләр дә,
Көзәл јарындан ајрылды:
(Әлимәрданлы Ашыг Нәчәф)

Бурасы да мараглыдыр ки, Көзәл вәфасыз оланда лирик гәһрәман она «Дүнја»нын бир һиссәси, атрибуту кими бахыр вә Көзәлин вәфасызлығы «Дүнја»нын вәфасызлығынын тәркиб һиссәси кими гијмәтләндирилир. Әһдинә, илгарына «дүз дурмајан» Көзәл лирик гәһрәманын «кен дүнјасыны» нәинки дар едир, һәтта ону зиндана чевирир: «Дејирдим өлүнчә дөнмәм бу јолдан», јәʼни Көзәллә әһд-пејман јолундан, мәһәббәт јолундан, анчаг Көзәл «Вердији илгара дүзкүн дурмады» вә буна көрә дә «Кен дүнјаны мәнә ејләди зиндан» (Шаир Фирудин).

Көзәлин вәфасызлығы елә бир стрес күчүнә маликдир ки, «кен дүнјаны» лирик гәһрәманын башына тәрсинә чевирир:

Тәрсинә бахышлы тәрсә чејраным,
Бәс нијә илгарын тәрсинә дөнду?
Тәрсә охујурам, тәрсә јазырам,
Кен дүнја башыма тәрсинә дөнду:

(Бимар Әли)

Ашығын лирик гәһрәманы чанлы, колоритли, һәјати бир инсандыр вә «кен дүнјаны» онун башына дар еләмәк үчүн, нәинки Көзәлин вәфасызлығы, садәчә олараг онун наз-гәмзәси, өз чисмани көзәллијини кизләтмәси, әсиркәмәси кифајәтдир. Ашыг Әләскәрин бир мүхәммәсиндән:

Дүнја тәбдил олубду,
Көзәл бииллар көрүнүр;
Ачылыб мәрмәр синә,
Аләмә ашкар көрүнүр;
Өртмәјнән сән үстүнү
Дүнја мәнә дар көрүнүр...

Ашыг Шәмширин лирик гәһрәманы исә Көзәлә мүрачиәт едәрәк ону дилә тутур, јола кәтирмәк истәјир: «Бу кениш дүнјаны етмә дар мәнә, //Кәл төк этәјиндән даш, инсаф елә...»

Дүздү, классик ашыг поезијасынын бир чох нүмунәләриндә ешг, мәһәббәт, севда да гәһрәманлыг, мәрдлик кими, «Дүнја»нын олан-галан мәʼнасыдыр, анчаг, еjни заманда, гәһрәманлыгдан, мәрдликдән фәргли олараг, «Дүнја»ны лирик гәһрәманын башына дар едән дә елә бу ешг, бу мәһәббәт, бу севдады:

Дедим, көнүл, ичмә ешгин чамычы,
Ичсән дүнја сәнә дар олачаглы...

(Ашыг Әләскәр)

О да мараглы чәһәтдир ки, бәʼзән Көзәл илә «Дүнја» гаршы-гаршыја гојулур вә бу заман лирик гәһрәманын мөвгеји, мүнасибәти тамам мүстәгим, бирбашадыр; һәлә бу да аздыр. Көзәлин вәфасынын дәрәчәсини даһа габарыг нәзәрә чарпдырмагдан өтрү «Дүнја»нын фанилији, Көзәлин исә вәфалы олмасы хүсуси нәзәрә чарпдырылыр. Ашыг Алы Бәстијә һәср етдији гошмалардан бириндә дејир:

Һәбибимди, тәбибимди Бәсти јар,
Ујду көнлүм о дилдара доланды:
Вәфасыз дүнјанын вәфалы јары,
Әмр еләди, дүз илгара доланды.

Ејни заманда гејд едәк ки, бәʼзи һалларда «Дүнја»нын вәфасызлығы Көзәлин вәфасызлығы илә ејниләшдирилир, онун башланғычына, сәбәбинә чеврилир:

Бу дүнја бир бивәфадыр,
Көзәлдә илгар әјләнмәз.

(Аббас Туфарганлы)

Аз да олса, һәр һалда елә нүмунәләрә дә раст кәлмәк мүмкүндүр ки, Көзәлин вәфасызлығы мүгабилиндә «Дүнја» вәфасыз көрүнмүр, әксинә, тәрс мүтәнасиб кәтүрүлүр:

Еј назәнин, бу кен, кениш дүнјада,
Намусу әғјара сатмаг нәдәнди?

(Гурбани)

Бәʼзән Көзәл «Дүнја» илә алтернатив бир дәрәчәјә кәтирилир вә үстүнлүк, тәбии ки, Көзәлә верилир. Ашыг Әләскәр

Көјчә маһалындан Һәчәр ханымла ики мәшһур дејишмәсинин бириндә белә сөјләјир:

Сахласан гапында мән оллам нөкәр,
Дишләрин мирвари, додағын шәкәр.
Сәни севән бу дүнјадан әл чәкәр,
Даһа гејри тәмәннаја дүшәрми?!

(Бу бәнд Ашыг Әләскәрин 1963-чү илдә нәшр едилмиш китабындан көтүрүлмүшдүр. Бах: Ашыг Әләскәр, Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын нәшријјаты, Бакы, 1963, сәһ. 171. 1973-чү илдә нәшр олунмуш икинчилдлијиндә исә үчүнчү мисра бәндин мәзмунундан көрүндүјү кими, сәһв олараг «Сәни севән бу дүнјада әл чәкәр» шәклиндә кетмишдир. Бах: Ашыг Әләскәр, Икинчи китаб, «Елм» нәшријјаты, Бакы, 1973, сәһ. 104. Бәндин сонунчу ики мисрасынын бу чүр варианты да вар: «Сәни көрән бу дүнјадан әл чәкәр//Сәндән гејри тәмәннаја дүшәрми?»).

Биз классик ашыг поезијасында белә бир «Дүнја»—Көзәл алтернативлијинин мүхтәлиф чаларлы ифадәләринә тәсадүф етдик. Мисал үчүн, елә гоча Әләскәрин гошмаларындан бириндәки бу бәндә фикир верәк:

Товуз кими хош бәзәниб дурубсан,
Ала көзә сијаһ сүрмә вурубсан,
Сағ ол сәни, јахшы дөвран гурубсан,
Бу дүнјанын сону пучду, Күләндам.

Көрүндүјү кими, бурада Көзәлин бәзәниб-дүзәнмәси «Дүнја»нын пучлуғу илә тәзадда верилиб.

Ашыг бир тәрәфдән бүтүн јарадычылығында јеканә вә конкрет Көзәлдән дејир, онун дәрди илә јаныб-јахылыр, онун һиссијјаты илә јашајыр (мисал үчүн, Молла Чүманын Исми Пүнһаны кими: «Мән Чүмәјәм, бу дүнјанын сәфасындан кечмишәм, //Исми Пүнһан атәшиндә кабаб кими бишмишәм, // Бир бәлаја туш олмушам, бәласына дүшмүшәм, //Һа чәкирәм түкәнмәјир, тәмизчә гәмдир јүкүм.») вә «Дүнја» илә гаршыгаршыја гојулан да, бә'зән «Дүнја»нын фитнә-фәсадына туш олан, јахуд јаланларына, һијләсинә ујан да һәмин јеканә, конкрет Көзәл олур, јә'ни лирик гәһрәман ашығын бүтүн өмрү боју јалныз бир Көзәлин ашигидир; о бири тәрәфдән лирик гәһрәман јухарыда гејд етдијим һәјати-чисмани кејфијјәтләрә малик үмумиләшдирилмиш Көзәлдән сөз ачыр вә белә бир үмуми кејфијјәтләр призмасындан «Дүнја»ја бахыр; бир тәрәфдән дә лирик гәһрәман дон жуандыр, мәһәббәт әһлидир:

Гурбан, бу дүнјада көзәл чохду, чох,
Һәр бириндән дәјиб синәмә мин ох,
Сызылдар јаралар, ејләрәм ох-ох!
Демирсән синәнин дағы нәдәнди?
(Ашыг Гурбан Ағдабанлы)

Ашыг Һүсејн Бозалганлынын кәрајлыларындан бириндә белә бәнд вар:

Көрдүн ки, јарын јар дејил,
Чарәсин гылмаг ар дејил,
Дүнја башына дар дејил,
Бирини дә ал үстүнә.

Бизим «дон жуанымыз» бурада ашыг поезијасына хас олан инчә бир зарафата, јумора кечир вә бу чүрә һәјати нүмунәләрә классик ашыг поезијасында тез-тез тәсадүф етмәк мүмкүндү.

Мүшаһидә етдијимиз белә бир чәһәт дә јәгин әламәтдардыр ки, «Дүнја» образынын хүсусијјәтләриндәки үмумилијин, мүчәррәдлијин мүгабилиндә Көзәлин хүсусијјәтләринин, мисал үчүн, онун вәфадарлығынын тәснифаты реал, һәјати ме'јарлара истинад едир:

Јар олур ки, бу дүнјада јар үчүн,
Јаха јыртә, зүлф дағыда, јара үз.
(Аббас Туфарганлы)

Бүтүн бунлардан сонра белә бир нәтичәјә кәлирсән ки, «Јарсыз бу дүнјада нә галам инди?»— дејән устад Ашыг Аббас Туфарганлынын бу суалыны бүтүн ашыг поезијасына шамил етмәк олар, чүнки јухарыда дедијимиз кими, Көзәлин ролу, чәкиси бу поезијада апарычы мөвгеләрдән биридир вә о «Дүнја» образы илә үзви әлагәдәдир.

4

«Дүнја» образынын классик ашыг поезијасындакы ролу о гәдәр мүһүмдүр вә она артыг о дәрәчәдә еһтијач әмәлә кәлиб ки, бу образ өзүнүн бир сыра синонимләрини ше'рә кәтирмишдир; чаһан, аләм, чәрхи-фәләк, чәрхи-кәрдиш, чәрхи-дөвран, фәләк, кәрдиш, нәфс...

Ејни бәнддә «Дүнја»—«чаһан»—«аләм» синонимләринин ишләнмәси:

Дүнјаны лә'л едиб версәләр мәнә
Алданыб ејнимә алмарам сәнсиз:
Чаһаң мүлкүм ола, аләм хәзинәм,
Јадыма зәр-зиба салмарам сәнсиз:
(Ашыг Шәмшир)

«Дүнја» илә «чаһан»ын синоним кими бәрабәр ишләнмәси:

Мәрһаба, намхуда,
Афәрин, әһсән, маладес!
Чаһанда јохду тајын,
Дүнјада тәксән, маладес!

(Ашыг Әләскәр)

Ашыг Валеһ:

Һаны Нәваи, Фүзули, Чами,
Шејх Сә'ди, Һилали, Үрфи, Низами,
Дүнја сәндә кәшт ејләјиб тәмами,
Фирдовси тәк нәзми дүррәфшан һаны?

—сорушур вә нөвбәти бәнди «Һаны Молла Пәнаһ, бивәфа чаһан?» дејә башлајыр вә бурадакы «бивәфа чаһан» ифадәси «Дүнја»нын синоними јерини тутур. Мәсәлә бурасындадыр ки, «Дүнја»нын јухарыда көстәрдијимиз синонимләри «Дүнја» илә мүштәрәк јох, һәтта ајры-ајрылыгда ишләдилдикдә дә контекстдә нәинки бир-бирләрини хатырладырлар, онлар бир-бирини әвәз едирләр. Мисал үчүн, Ашыг Шәмшир гошмаларындан бириндә дејир:

...Бивәфа өмүрә етмә е'тибар,
Нә дә фәләјә бел бағлама, бүлбүл...

Ашыг Шәмширин бир кәрајлысында исә «Дүнја»ја синоним кими, «гоча фәләк» көтүрүлмүшдүр:

Инсан унду, дүнја әләк,
Онда көрдүм мин бир кәләк,
Дост дедијим гоча фәләк,
Демә адам сојан имиш.

Башга бир гошмасында «фәләк» дә, «кәрдиш» дә синоним кими, «Дүнја» илә мүштәрәк верилир:

Дүнјаја е'тибар, кәрдишә достлуг
Сән ејләмә ашикара, дедимми?
Чохларыны јола салды бу фәләк,
Ону тутду сәнки-сара, дедимми?

Ејни заманда «фәләк» илә «Дүнја» мүстәгил мә'налы сөзләр кими дә ишләнир:

Кибридән гәлбиндә бәркитмә бары,
Топ дәјәр, дағылар бүрчү, һасары,
Јүз сәнин тәк аһу кәзән шаһмары
Фәләк кәмәндинә салды дүнјада.

(Ашыг Әләскәр)

Гәрибәдир ки, бә'зән фәләк «Дүнја»дан о гәдәр ајрылыр, мүстәгилләшир ки, һәтта «Дүнја» онун, јә'ни фәләјин дүнјасына чеврилир. Ашыг Гурбан Ағдабанлы бир диванәсиндә фәләјә мүрачиәтлә дејир:

Сәнин бу фани дүнјанда кәлди инсан, галмады,
Нечәсин тахдан салдын, шаһ Сүлејман галмады.

«Дүнја» илә «нәфс» анлајышынын синоним кими ишләдилмәси:

Бу дүнја фанидир, сәни алдадыр,
Суал вериб чаваб алмаг далдадыр,
Чоху көчүб, чохлары да јолдадыр,
Нәфсинин әлиндә товланан чаным.

(Әлипаша Фәгани)

«Дүнја» илә «чәрхи-кәрдиш» бирләшмәсинин синоним кими ишләдилмәси:

Әтрафымда јоха чыхан доста бах, јолдаша бах,
Күлүнк чалан, дағлар јаран гәһрәманлар һардады,
Фәрһадлары јола салан бу чәрхи-кәрдишә бах:

(Ашыг Шәмшир)

«Чаһан» сөзү «Дүнја» образыны әвәз едир:

Искәндәр Дараны тахтындан салды,
Чаһана шан кәлди, сону нә олду?
Јары јолда өлдү, Мисирдә галды,
Гасым кими јанды, көз олду кетди.

(Хәстә Гасым)

Ашыг Шәмшир диваниләриндән бирини: «Суалыма бир чаваб вер, дүнја, сәндә кар һаны?»— дејә «Дүнја»ја мүрачиәтлә башлајыр вә бәндләрдән бириндә «чәрхи-дөвран» ифадәсини там мә'нада «Дүнја»нын синоними кими ишләдир:

Бир тәрәфдән бошаланда бир тәрәфдән долдурур,
Бир тәрәфдән лалә ачыр, бир тәрәфдән солдурур,
Бир тәрәфдән һеј јарадыр, бир тәрәфдән өлдүрүр,
Чәрхи-дөвран, сәнин кими көнлү, көзү дар һаны?

Бә'зән тәбиәтин бир парчасы «Дүнја» илә синонимләшдирилир вә гәрибәдир ки, «Дүнја»нын вәфа атрибуту кими чыхыш едир, вәфасыз исә инсанын өзүдүр:

Дүнјадан дојмазсан јүз ил јашасан,
Дағлар вәфалыды—вәфасыз инсан.
Әјилиб баш-баша дәјәчәк, инан,
Шәмширин дәрдини биләндә дағлар.

(Ашыг Шәмшир)

5

Совет јазычыларынын Биринчи Үмумиттифаг Гурултајында Максим Горкинин Дағыстан ашығы, јарадычылығынын сон дөврләриндә советә, партијаја, бешилликләрә, колхоза, Октјабра, Сталинә дузсуз ше'рләр гошан Сүлејман Сталскини «XX әсрин Һомери» адландырмасы вә горхунч Сталин тәблиғатынын бу јаланчы бәнзәтмәни мәктәб дәрсликләриндән тутмуш социализм реализми «нәзәријјәси» илә көкләнмиш елми монографијаларачан кениш јајмасы, бир тәрәфдән ашыг поезијасынын мөвзусуну бәрбад һала салмыш, дикәр тәрәфдән исә ашығын өзүнү сәнәткар статусундан чыхарыб екзотик вә сәвијјәсиз бир експоната чевирмишди.

Тәбиәти е'тибарилә јад вә гејри-һәјати идеоложинин јаратдығы (вә тәләб етдији!) гәлибләрә, өкеј мотивләрә һеч чүрә ујушмајан ашыг поезијасынын дегредасијаја уғрамасы һәлә совет һакимијјәтинин илк илләриндән башламышды, ашыг сәнәти Системин тәблиғат плакатына чеврилмишди вә мән Азәрбајчан ашыгларынын Биринчи (5 мај 1928, Бакы) вә хүсусән Икинчи (12 март 1938, Бакы) Гурултајларынын материаллары илә таныш олдугча, Системин ашыг поезијасына белә бир ејбәчәр һәмләсинин әјани шаһиди олурдум.

Дүздү, һәлә Биринчи гурултајын әрәфәсиндә Үзејир Һачыбәјов «Ашыг сәнәти» адлы мәгаләсиндә јазырды ки, «Ашыг ифачылыг мәһарәтини схоластик мүһитдә өјрәнмир; она тәмиз һава, јашыл чәмән, чөл чичәкләринин әтри, уча дағлар, кениш тарлалар, гушларын чәһ-чәһи, чајларын шырылтысы илһам кәтирир. Ашыг әсл азад рәссамдыр». (Сечилмиш әсәрләри, Бакы, «Јазычы», 1985, сәһ. 206). Вулгар сосиолокизмин һаким идеоложинин горхунч «нәзәри-практики» фәалијјәтинин тәркиб һиссәси кими түғјан еләдији бир дөврдә бу сөзләри јазмаг, елә билирәм ки, асан дејилди вә елә буна көрә дә онлар јох дәрәчәсиндә иди вә һәмин «фәалијјәт» өз ишини көрүрдү.

Елә һәмин «фәалијјәтин» нәтичәси иди ки, Икинчи Гурултајдакы чыхышларын һамысында, еләчә дә Мирзә Ибраһимовун мә'рузәсиндә вә үмумијјәтлә Гурултајын аб-һавасында. Систем, елә бил ки, мин илликләрлә тарихи олан бөјүк бир сәнәти пластилин кими әзиб, јумрулајыб јени фигур—

һәмин сәнәтин маһијјәтинә тамамилә јад олан бир фигур дүзәлдирди.

Һаким идеоложи ашыг поезијасына тотал сурәтдә мүдахилә едәрәк, мисал үчүн, Ашыг Билалын дили илә: «Бирлик олуб, колхоз олуб, бир јени дөвран көрүнүр...», «Бизим Шура вәтәниндә көзәл бир заман көрүнүр...», «Бизим колхозун ишиндә һәр кәс гәһрәман көрүнүр...» вә с. кими анти-бәдии, ашыг поезијасына пародијадан башга бир шеј олмајан сәфсәфәләр сөјләјирди, Ашыг Әсәдин дили илә: «Јох дәрдимиз бу дүнјада!»— дејә никбин шүарлар сөјләјиб «Совхозу, колхозу салмарам дилдән, //Бундан ғејри бир тимсалдан данышма!» —дејирди, Ашыг Мирзәнин дили илә: «Сәнә гурбан һәр биримиз, //Чан Москва, чан Москва!»—дејә еһтизаза кәлирди, «Кечди бир дөвр Ленин алды үстүнү, //О чаризмә боран олду, тар олду»—кими тартан-партанлары «XX әсрин Һомери» олмаг јолундакы мәнсәб пилләләринә чевирирди, иш о јерә чатырды ки, мин илләр әрзиндә Көзәлә ашиг олан ашығын лирик гәһрәманы инди памбыға ашиг олурду: «Колхозчу Шејдајам, памбыға ашиг» вә Көзәли вәсф еләјән, Көзәлин күнәш кими јер үзүнә ишыг сачдығыны сөјләјән классик ашыг поезијасы Мискин Вәлинин дили илә: «Зүлмәтә сон гојан бир ишыг салды//Јер үзүнә күнәш сајағы Ленин»—дејирди, һәтта Ашыг Бәһмәнин дили илә «Вүчуднамә»дә 37-чи или тәрәннүм (!) едирди: «Отуз алты, отуз једди илдә чәм, //Синифсиз чәмијјәт гурмушуг мөһкәм.

Бу јердә гондарма мөвзу, әлбәттә, илк нөвбәдә бәдии-естетик сәвијјәјә зәрбә вурурду, ше'рин көзәллијини заманын конјуктурасы әвәз едирди вә Системин ашыг сәнәтиндә јаратдығы трагик вәзијјәти көстәрмәк үчүн дејәк ки, јухарыда адыны чәкдијимиз ашыг һәмин Ашыг Бәһмән иди ки, бир чох башга гошмаларында Көзәллә әсл сәнәт дилиндә данышa билирди:

Дүнја үзүндә сән ајсан, үлкәрсән,
Набатсан, ноғулсан, ширин шәкәрсән,
Бир ағча мајасан, кәрдән чәкәрсән,
Далынча бојланан нәр сәнә гурбан!

Һәлә мүһарибәдән әввәл Москвада кечирилән Азәрбајчан әдәбијјаты вә инчәсәнәти онкүнлүјүндән сонра бә'зи ашыгларын, о чүмләдән Азәрбајчан дилини әмәлли-башлы билмәјән вә «ше'рләринә» гәһрәман сечдији Сталинин, Кагановичин, Молотовун архасында кизләнән лоту Ашыг Авакын тәнтәнәли сурәтдә орденләрлә тәлтиф едилмәси узун мүддәт ашыг сәнәтинә чох баһа баша кәлди. Хanәндәликдә бир шеј әлдә едә билмәјәнләр, ја өзләри гурашдырдыглары, ја да һәм истe'дад бахымындан, һәм дә мадди чәһәтдән мүфлис

шаирләрин онларын адына гурашдырдыглары «сосналист мәзмунлу» — колхоздан, совхоздан, «рәһбәрин башындан», МТС-дән, ораг вә чәкичдән, комбајндан, комсомолдан, Испанија республикачыларындан, Кремлдән, Гызыл Мејдандан, даһа нәләрдән вә кимләрдән бәһс едән чәфәнкијјатла ортаја дүшүб, әјинләринә колхоз сәдрләринин «формасыны» кејиб ашыг ады илә ашыг поезијасына хәјанәт едир, зәрбә вурурдулар вә Системин јаратдығы бу ијрәнч тәмајүл олсун ки, мөвзусуну дәјишмишсә дә вә адда-будда олса да бу күнә кими давам етмәкдәди...

Азәрбајчан фолклоршүнаслығы јазырды: «Ел шаирләри ашыглар В. И. Ленинә, Н. Нәриманова, Гызыл ордуја, Апрел ингилабына күлли мигдарда ше'рләр һәср етмишләр. Гырагкәсәмәнли Ашыг Мәһәммәд (һәлә ингилабдан әввәл, 1918-чи илдә В. И. Ленин һаггында илк гошма јаратмышдыр), Ашыг Билал, Исмајыл Катиб, Хәјјат Мирзә, Чобан Әфган, Новрәс Иман, Шаир Вәли, Көјчәли Ашыг Мәһәммәд, Мискин Әли, Ашыг Нәчәф, Ашыг Һүсејн Бозалганлы, Мирзә Сәмәд, Ашыг Әсәд, Ашыг Мирзә, Ашыг Бәһмән сосиалист ингилабынын гәләбәсини, совет һакимијјәтинин гурулмасыны һагг вә әдаләт диваны, ал сәһәр, ишыг, нур кими мә'наландырмыш, нисбәтән кәнч ашыглар исә өз нөвбәсиндә бу азад чәмијјәтә, хошбәхт дүнјаја (!!-Е.) јени нәғмәләр гошуб поетик дилдә өз үрәк сөзләрини, арзуларыны үмумиләшдирмишләр. (Азәрбајчан ашыглары вә ел шаирләри, Биринчи чилд, Бакы, «Елм» нәшријјаты, 1983, сәһ, 13—14).

Әсл һәгигәт бурасындадыр ки, «үрәк сөзләрини, арзуларыны» ашыг сәнәтинә јабанчы олан белә бир конјуктура илә ејбәчәр шәкилдә «үмумиләшдирән», әслиндә һәмин ашыглар јох, Систем олмушдур. Кәтирдијимиз ситатда адлары чәкилән ашыгларын бир хејли гисми һәгиги сәнәткар иди (вә биз бу јазымызда онларын әсәрләринин үзәриндә чох дајанмышыг) вә онларын арасында хүсусән илк дөврләрдә алданыб сидг-үрәкдән (имкан дахилиндә сидг-үрәкдән!) белә бир мөвзуда ше'р сөјләмәјә чалышанлар да олмушдур, күјә кедәнләр дә, мөвзу архасында кизләнәнләр дә, амма үмумиликдә, бир күлл һалында «сосиалист ашыг ше'ринин» мүәллифи бу ашыглар јох, Систем иди—Системин севгү, Системин тәһрики, Системин дәһшәтли горхусу.

Мәһз Системин һәмин сөвгү, тәһрики вә горхусунун нәтичәси иди ки, һәтта

Олдум дилшикәстә, еј боју бәстә,
Әлим әтәјиндә, јар, үзмә, үзмә,
Нәдир синән үстә, ләбләри пүстә,
Мүрвәт ет чанымы, јар, үзмә, үзмә.

—кими аквареллә ишләнмиш гоша јарпаглар мүәллифи устад Һүсејн Чаван да «Партијанын нәфәсилә чичәкләнир арзулар»—дејә диванисиндә бүтүн бәшәрин адындан дејирди: «Бүтүн бәшәр рәһмәт охур Ленин кими рәһбәрә».

Ашыгларын «Өлмәз даһи Ленин олду//Илк устадын Октјабр!», «Рус халгынын оғлу о даһи Ленин //О гајдына галды бу бөјүк елин!», «Халг ичиндә газанмысан бөјүк ад.// Партија көстәриб сәнә е'тимад!». «Партијанын гүввәти вар голунда,//Чан гојмусан коммунизмин јолунда!»—кими вә бундан да биабырчы «нәғмәләри» мәктәб дәрсликләринә салынды, сәһәрдән ахшамачан консерт залларында, ефирдә сәсләнмәјә башлады, монографијаларда, «елми» мәгаләләрдә «мәзмунча сосиалист, формача милли» мәдәнијјәтимизин, сәнәтимизин тәнтәнәси кими гијмәтләндирилди вә тәгдим едилди, номенклатуранын јаланчы зөвгүнү охшады.

Мин илләр бојунча ашыг поезијасында дурналар «гатарланырды»са, инди тракторлар гатарланды: «Сулар дашыб галхды јенә, //Тарлалара ахды јенә, //Гатарланыб чыхды јенә //Тракторлар дүзә. Бир мај!» Вә милләтин бөјүк ашыг сәнәтинә дәхли олмајан белә бир «ашыгчылыг фантасмогоријасы» тәблиғ олунду, мүкафатландырылды, хүсуси чанфәшанлыг едән ашыглар депутат да сечилди ки, даһа бундан артыг әбләһ дәрәчәдә сијаси мәсхәрә тәсәввүр етмәк чәтиндир.

Систем ашыг поезијасыны вә үмумијјәтлә ашыг сәнәтини кәнд тәсәррүфатынын, јахуд сәнајенин мә'мулаты кими бир шејә чевирмишди, тәсәррүфатда план әсас иди, кејфијјәтин исә фәргинә варан јох иди, ашыг сәнәтиндә дә «сосиалист мөвзусу» әсас иди вә исте'дад, сәнәткарлыг һеч кимин вечинә дејилди.

Әслиндә фолклоршүнаслығымызын да јухарыда мисал кәтирдијимиз фикрини, еләчә дә бундан гат-гат артыг дәрәчәдә шит вә јалан гијмәтләри дә алимләримиз јох, онларын гәләми илә Систем јазыр, Систем верирди.

Бунунла мән тәбии ки, белә јазыларын мүәллифи олан вә шәхсән мәним һөрмәт бәслədијим фолклоршүнаслардан, алимләримиздән, академикләримиздән, профессорларымыздан тутмуш аспирантларачан һеч кимә бәраәт газандырмаг фикриндә дејиләм, —тарих вар вә һәрә өз јазысынын чавабдеһидир! —дедијимиз исә ондан ибарәтдир ки, бу фикирләри дөврүн контекстиндән чыхармаг, горхунч Системи унутмаг, онун нәләрә гадир олдуғундан сәрф-нәзәр етмәк дүзкүн дејил.

Иш о јерә чатырды ки, вахтыјла совет әдәбијјатшүнаслығынын елми наилијјәти кими гијмәтләндирилән «Ашыг поезијасында реализм» китабынын мүәллифи «додаглы мәз», «дилдөнмәз» кими классик ашыг поезијасында надир вә сем

дәрәчә мараглы (һәм дә чох чәтин! онлары јалныз үстад ашыглар сөјләјирди) ше'р формаларынын јаранмасыны «анчаг һәјатын вә фикрин дурғунлуғу» илә изаһ едир, јазырды: «...бу чүр формаларын јаранмасыны кечән әсрләрдә феодал һәјатынын дурғунлуғу (!?—Е.), кениш ичтимаи мә'налы вә хүсусән үсјанкар ифшачы ашыг ше'рләринин тә'гиб олунмасы илә изаһ едирик. Чүнки «додагдәјмәзләр», «тәчнисләр», «муәммалар» вә саирә чох заман ади форма ојунбазлығына, сөзләрин вә ше'рин гол-габырғасыны сындырмаға, фикри, дүшүнчәни формаја гурбан вермәјә сәбәб олмушдур». (Мирзә Ибраһимов. Ашыг поезијасында реализм, Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын нәшријјаты, Бакы, 1966, сәһ. 19).

Әлбәттә, мәсәләјә бу чүр ејбәчәр вулгар сосиоложи бахымдан јанашсаг, онда балтаны даһа дәриндән вурмаг олар: үмумијјәтлә елә ше'рин өзү «фикри, дүшүнчәни формаја гурбан вермәкдир», чүнки нијә һәмин «фикри, дүшүнчәни» олдуғу кими демирсән, ону гафијәләндирирсән, һечалајырсан, бәндләрә бөлүрсән, јахуд әруза салырсан, ритмләшдирирсән вә с. јә'ни мүәллифин өз сөзләри илә десәк, «формаја гурбан верирсән?».

Кечә-күндүз мүһарибәләр кетдији, чылғын еһтирасларын тарихин сәһифәләрини чевирдији, гәһрәманлыг дастанларынын јарандығы, сәнәтин Нәсими, јахуд Фүзули зирвәләри фәтһ едилдији бир дөврдә һансы «феодал һәјатынын дурғунлуғу»ндан сөһбәт кедә биләр?

«Кениш ичтимаи мә'налы вә хүсусән үсјанкар ифшачы ашыг ше'рләри» мүәллифин јаздығы кими, «тә'гиб олунурду»са, о заман «Короғлу» дастаны нечә јаранмышды?

«Ади форма ојунбазлығына, сөзләрин вә ше'рин (бу да мә'лум дејил ки, сөз илә ше'р нијә бир-бириндән ајрылыр? —Е.) гол-габырғасыны сындырмаг» һалларына үмумијјәтлә бәдии әдәбијјатын һансы жанрында вә формасында десән, раст кәлмәк мүмкүндүр вә тәбии ки, бурада сөһбәт исте'дадын дәрәчәсиндән кедир, форманын сәвијјәсиндән јох.

Совет һаким идеоложиси халгын дејил, күтләнин психоложисини әсас көтүрдүјү үчүн, сәнәтин әсрләрин тәчрүбәсиндән доған естетләшдирилмиш, күтләви јох, елитар сәчијјә дашыјан нөвләрини нәинки гәбул етмир, һәтта онлары сүн'и сурәтдә гурашдырылмыш «нәзәри әсасларла» зәрәрли идеоложи тәхрибат кими рәдд едирди вә елә бу сәбәбдән дә һәмин китабда охујуруг: «Феодал дүнјасына мәхсус һәјатын дурғунлуғундан доғмуш формализм вә естетчилик үнсүрләрини (!—Е.) чыхханда ашыг поезијасы өз әсас жанрларынын формасы е'тибарилә халга јахын, халг дили вә поетик тәфәккүрү әсасында инкишаф етмишдир». (Јенә орада, сәһ. 20).

Сәнәтә, о чүмләдән ашыг поезијасына бу чүр нагис, јаланчы «нәзәри» бүнөврә үзәриндә бәсләнән мүнасибәт тәбии оларaг она хидмәт едирди ки, һәмин поезијанын наилијјәтләри вә ондакы реализм, һәјатилик бу сајаг ме'јарларла мүәјјәнләшдирилсин: «Әмәк чәбһәсиндә ад-сан газанан гадынларын конкрет бәдии сурәтини јарадан әсәрләрин сајы күндән-күнә артды. Бәсти Бағыровaја, Шамама Һәсәновaја, Гызгајыта, Сурәјјаја вә колхоз чөлләринин башга гәһрәманларына һәср олунмуш ашыг ше'рләри мејдана чыхды». (Јенә орада, сәһ. 74).

Бунлары охујурсан, истәр-истәмәз Әләскәрин Салатыны, јахуд Молла Чүмәнин Исми Пүнһаныны хатырлајыб ашыг ше'ринин талеји илә бағлы ачы бир мүгајисәјә гапылырсан, чүнки инди фелјетон тә'сири бағышлајан бу мүлаһизәләр узун мүддәт сәнәтин «инкишафы» үчүн мәчбури идеоложи-инзибати истигамәтдә аддымламаға көстәриш ролуну ојнамышдыр.

Елә билирәм ки, нә дәрәчәдә ејбәчәр бир вәзијјәт јарандығыны әјани шәкилдә көрмәк үчүн, елә бирчә бу тәһлилә вә зөвгә диггәт етмәк кифајәтдир: «...әдәби жанрларда вә нөвләрдә һәјатын, фикрин бәдии шәкилә дүшмәси, бәдии ин'икасы вачиб шәртдир. Сөз бәдии шәкилдә дејиләндә тә'сирли олур, адама ләззәт верир. Мәһз бу чүр јазылмыш ачыг сијаси маһијјәт дашыјан, сырф ичтимаи мә'наны экс едән гошмаларымыз аз дејил. Ашыг Әһмәдин бөјүк Ленинә һәср етдији «Олубдур» рәдифли гошмасы она көрә охунур ки, ашыг сөзү ширин вә мә'налы дејә билиб». (Јенә орада, сәһ. 77).. Вә бу дејиләнләрә әјани сүбут үчүн ашағыдакы бәнд мисал кәтирилир:

Дагларын гојнундан гызыл сөкәнин,
Дәријанын дибиндән буруг чәкәнин,
Иланлы дүзләрдә памбыг әкәнин
Бөјүк һавадары Ленин олубдур.

Әлбәттә, индики һалда мәсәлә бу нәзм парчасынын мөвзусунда дејил, Ленин һаггында јахшы гошма јазмаг бәлкә дә мүмкүн иди (һәрчәнд биз белә бир гошмаја раст кәлмәмишик!), мәсәлә орасындадыр ки, Азәрбајчан әдәби тәнгиди, әдәбијјатшүнаслығы мәһз мөвзусуна көрә бу парчаны (бәдииликдән узаг бир парчаны! тәкчә елә «Дәријанын дибиндән буруг чәкәнин» мисрасы нәјә десән дәјәр!) «һәјатын, фикрин бәдии шәклә дүшмәси»нә, «бәдии ин'икасын вачиб шәрт» олмасына, «сөз бәдии шәкилдә дејиләндә тә'сирли олур, адама ләззәт верир» фикринин доғрулуғуна, ашығын «сөзү ширин вә мә'налы дејә» билмәсинә нүмунә көстәрир. Фачиә бунда иди!

Лакин биз өз мөвзумуза, «Дүнја» образына гајыдаг вә Системин бу образын башына нә ојунлар ачдығына диггәт едәк.

Бөјүк Ленин бу дүнјанын рәһбәри,
Төкәр дәһанындан лә'ли-көвһәри...

—дејән Ашыг Мәһәммәд вә башгалары «Искәндәрә галмајан дүнја!» фәлсәфәсинә вә «Дүнја» образынын маһијјәтинә дабан-дабана зидд олараг һөкмдара «Дүнја»нын рәһбәри кими, мәдһијјәләр охумаға башладылар.

Классик ашыг поезијасында (вә үмумијјәтлә сәнәтдә!) сүн'илијә јер олмадығы үчүн, бурада әсасландырылмамыш, јаланчы никбинлик дә олмамышдыр вә «Дүнја» да һеч заман беләчә социализм реализми күлүстанына чеврилмәмишди. «Дүнја»да тә'рифә лајиг чәһәтләр, хүсусијјәтләр, мә'нәви вә чисмани көзәлликләр вар (еләә Көзәлин өзү!), амма онлар «еј хошбәхт дүнја!» кими јох, ејһамларла, мүгајисәләрлә, бәнзәтмәләрлә дејилмиш вә бу заман јүксәк поетик сәвијјә дә әлдә едилмишдир. Ашыг Әләскәрин бир гошмасындан ашағыдакы бәндә диггәт едәк:

Сүраһи кәрдәнли, гәдди мө'тәдил,
Сәни күл јарадыб Чаббари-Чәлил,
Ләбләрин ширәси аби-Сәлсәбил,
Ләззәти дүнјада бала әвәзди.

Дүздү, биз классик ашыг поезијасында бә'зән «көзәл дүнја» ифадәсинә дә раст кәлирик, амма бурасы да вар ки, әксәр һалларда һәмин ифадәнин архасында бир кәдәр, һүзн, әфсус овгаты дајаныр, иткидән, кедәр-кәлмәзликдән, сәс чатмаз, үн јетмәзликдән хәбәр верир, бах, бу нүмунәдә олдуғу кими:

Истәр нөкәр олсун, истәр һөкмдар,
Дүнјада һәр кәсин өмүр пајы вар...
Бир күн дә кәләчәк Билал дили-зар
Бу көзәл дүнјадан көчүб кедәчәк...

(Ашыг Билал)

Бурада «Дүнја»нын «көзәл» сәчијјәси әслиндә поетик шиддәтләндирмә ролуну ојнајыр, лирик гәһрәманын һачанса өмрүнү баша вурачағынын кәдәрини, гүссәсини артырыр, дахили (поетик!) драматизм јарадыр.

Лакин биз көрдүк ки, «Дүнја» әсас е'тибарилә дәрдин, әләмин, кәдәрин, бир сөзлә, бәдбинлик атрибутларынын көстәричиси, мүттәфиги, тәркиб һиссәсидир. Анчаг мөвзу сахталашдырылдыгда, «социализм реализми әдәби методу» ашыг поезијасына актив сурәтдә мүдахилә етдикдә «Дүнја» да сүн'и шәкилдә никбинләшдирилир, сөзүн бирбаша мә'насында күлүстан кими сәчијјәләндирилир. Классик ашыг сәнә-

тини бир сыра поетик инчиләрлә зәнкинләшдирмиш Ашыг Һүсејн Бозалганлы кими бир устад белә Системин тәһрики илә дејирди:

Јолдашлар, фикир верин
Ше'римә, дастанды, билин,
Доггуз јүз гырхынчы илдә
Нә көзәл заманды, билин,
Шән һәјатда хош јашајыш,
Сәфалы дөвранды, билин,
Советләр сајәсиндә
Дүнја күлүстанды, билин

Мүдһиш Сталинизм горхусунун мејдана чыхардығы бу чүр јаланчы ашыг ше'ри нүмунәләриндә «Дүнја»нын күлүстан олмасы, бу күн, әлбәттә, јалныз пародик бир чәһәт кими гәбул едилир, чүнки јүзилликләр боју тәкамүл тапыб формалашмыш образын маһијјәтинә зиддир, амма һаким совет, идеоложисинин сәнәтә саһиблик етдији заманда бу типли пародијалар гәдим халг сәнәтинин әлдә етдији наилијјәтләр кими гијмәтләндирилир вә тәблиғ олунурду. «Кәдәр вә гүссә мотивләринә бахмајараг, шифаһи поезија һәмишәки кими өз мүбариз вә никбин руһуну горујуб сахламагда иди» (Азәрбајчан классик әдәбијјаты китабханасы, Биринчи чилд, Бакы, 1982, сәһ. 47) —дејә әдәбијјатшүнаслыг ашыг поезијасынын хүсусијјәтләрини беләчә гаршы-гаршыја гојур вә һаким идеоложинин, Системин горхусу алтында бир чәһәти о бири чәһәтин һесабына шиширдирди, ашығы, һәтта устады белә, архасында бөјүк естетик ән'әнәләр дајанан сәнәт јолундан сапдырырды:

Јарадыр тәзә дүнја
Көһнә чаһанда Москва!

(Ашыг Һүсејн Бозалганлы)

«Дүнја» шәнләшдирилирди:

Јолдашлар јашасын бу шән дүнјада,
Совет һөкмү артсын һәддән зијада...

(Ашыг Әсәд)

...Узаг илләрин архасындан исә өзү чәми 29 ил өмүр сүрмүш, амма классик ашыг поезијасынын тарихинә устад кими дахил олмуш Нәврәс Иман—Ашыг Әләскәрин гардашы Мәшәди Салаһын оғлу әмисинин өлүмүнә сөјләдији гошмадакы бу сәтирләр сәсләнирди:

Бөјүк шаир бу дүнјанын әлиндән
Күлли шикајәтим вар, деди, кетди...

Чүнки Хәстә Гасымын дедији кими:

Таки мәнә мәдһ еләмә дүнјаны,
Һа бу дүнја бир бекара дүнјады.
Һәлә Адәм илә Һәввадан габаг,
Бир үзү аг, бири гара дүнјады...

7

Биз дүнјанын фанилији, онун Көзәл сурәти илә бағлылығы, синонимләри, вулгар сосиолокизмә мә'руз гамасы барәдә данышдыг, амма бу образын дејим тәрзиндә, мәзмунунда, естетикасында о гәдәр мүхтәлифлик, о гәдәр рәнкарәнклик вар ки, гысача да олса онларын үзәриндә дајанмамаг, онлардан сәрф-нәзәр етмәк мүмкүн дејил.

Бу бахымдан бир сыра сәчијјәви вә мүтәмади һесаб етдијимиз хүсусијјәтләрин үзәриндә гысача дајанмаг истәјирик.

Јунус Имрә бир гошмасында: «Билирәм мән сәни—јалан дүнјасан» —дејә сөзүнү бирбаша, мүстәгим һөкм шәклиндә дејир вә бундан сонра һәмин һөкмүн поетик «әсаснамәсини» верир:

Шаһлары тахтындан салан дүнјасан...
Шаһин ганадыны јолан дүнјасан...
Үзә күлүб көнүл гыран дүнјасан...
Мә'сумлар бојнуну вуран дүнјасан...

Башга бир кәрајлысында исә:

Јери, јери, јалан дүнја,
Јалан дүнја дејилмисән?!

—дејә бәдии суалла билаваситә «Дүнја»ја мүрачиәт едир вә ејни бәдии суалларла да мүстәгим дедији о јалан мәфһуму ачыглајыр, сонра да ашағыдакы бәнд илә кәрајлыны битирир:

Јунус Имрә, сүр сәфаны,
Сүр сәфаны, чәк чәфаны!
О Мәһәммәд Мустафаны
Алан дүнја дејилмисән?

Бу бир бәнддә ашыг поезијасындакы реализм өзүнүн парлаг бәдии ин'икасыны тапмышдыр. Мәсәлә јалныз онда дејил ки, «Дүнја»нын фанилији үчүн адәтән мисал кәтирилән

Искәндәри, јахуд Фирону, Сән'аны, јахуд Лејлини пејғәмбәримиз кими, илаһи бир шәхсијјәт әвәз едир (вә бунунла да һәмин фанилијин дәрәчәси шиддәтләнир!), һәм дә ондадыр ки, «Дүнја» јалныз чәфанын јох, ејни заманда сәфанын мәскәнидир.

«Дүнја» һәм бөјүкдүр, мөһтәшәмдир, бүтүн мадди вә мә'нәви аләми әһатә едир, һәм дә бир сыра һалларда кичикдир, һәтта күнүн еквивалентидир, фәрди бир өмрүн тимсалыдыр.

Јунус дејәр: нечә-нечә
Дүнја кәлди, кетди һечә...

Тәбии ки, бурада сөһбәт башга планетләрдән јох, фәрди өмүрдән кедир.

Јунус Имрәдән алты јүз ил сонра исә Ашыг Вејсәл дејир:

Бир кичик дүнјам вар ичимдә мәним:
Мөһнәтим, зијнәтим мәнә кафиди...

О кичик «Дүнја»нын өзүндә белә мөһнәт илә зијнәт јанашыдыр вә «Дүнја»нын кичиклији дә бурада әслиндә шәртиди, чүнки руһи, мә'нәви «Дүнја»ды.

«Дүнја» лирик гәһрәманын арзуларынын, истәкләринин, әһдинин, дуасынын објектинә чеврилир вә бу јердә «Дүнја» образы бир мүҹәссәмәдир, јашајыш мәсканини, чәрхи-фәләји, кәрдиши, талеји, фәләји өзүндә бирләшдирир:

Һүсејн, гисмәт олса тәр гөнчә хара,
Шејда бүлбүл дүшәр мин аһу-зара,
Дүнјада мәрд адам дүшмәсин дара,
Намәрдләр чомәрдә әјилсин кәрәк!

(Һүсејн Бозалганлы)

«Дүнја» садәчә мәскәндир, јер күрәсидир, лирик гәһрәманын һәјатыны сүрдүјү, күзәранмы кечирдији үмумиләшдирилмиш ҹоғрафи әразидир вә белә мәгамларда о образдан даһа артыг ади сөздүр. Ашыг Әләскәрдән ашағыдакы нүмунәләрә фикир верәк:

Аһ-вајнан күнүм кечиб дүнјада,
Дәрб алыб, гәм сатыб, нәф ејләмишәм...

Јахуд:

Әләскәрәм, шад олмадым дүнјада,
Сәни кәрдүм, дәрдим олду зијада...

Јахуд:

Һатәм нә мүддәтди кедиб, дүнјадан,
Бизә сәхавәти галды ки, галды...

«Дүнја чоғрафи әрази, јашајыш мәсканидир вә бурадакы хүсусијјәтләр, сәчијјәви чәһәтләр өзү өзлүјүндә «Дүнја»нын јох, мәскунларын әмәлинин вә әхлагынын нәтичәсидир, бу јердә артыг «Дүнја» јох, һәр бир фәрд өз әмәлинә чавабдеһ олмалыдыр, өз гејрәтини чәкмәли вә адыны горумалыдыр:

Дүнјада һәр ким ки, көзләмир адын,
Шәмширин зәһләси ондан кедәр һеј!

(Ашыг Шәмшир)

Бә'зән «Дүнја» јашајыш мәскәни кими, даһа да конкретләшир, бурада ки, бу гәдәр инсан јашајыр, амма лирик гәһрәманын дәрдинә әлач едәчәк бир кимсә јохдур. Бу бахымдан XIX әср мараглы вә муәммалы устад ашыгларымыздан Мүчрим Кәрим Варданинин бир гошмасында ашағыдакы бәнд бизә сәчијјәви көрүнүр:

Кәримәм, әһвалым хејли пәришан,
Әритди чисмими атәши-һичран:
Һаны бу дүнјада јохду бир инсан
Дејәјди ки, сәни јара јетиррәм.

«Дүнја» игтидардыр, мал-дөвләти дә о верир, талеји дә о мүәјјән едир, бир тәрәфдән дәрди-сәри, гәм-гүссәни, о бири тәрәфдән шадлығы, севинчи дә о бөлүшдүрүр, көзәллик дә, кифирлик дә јалныз онун илтифаты илә бәхш едилир. «Дүнја»нын бу чаларына «Дүнја» рәдифли гошма вә кәрајлыларда даһа чох раст кәлмәк мүмкүндүр:

Кимиси әјнинә кејәр зәр-бафта,
Кимисинә чылха без верән дүнја!
Кимиси Рәчәб тәк бинәва кәзәр,
Кимисинә гәмзә, наз верән дүнја!

(Еһраглы Рәчәб)

Бә'зән «Дүнја» өз бәдии јүкүндән азад едилир вә тамам адиләшдирилир, о игтидардан мәһрумдур. Аббас Туфарганлы: «Адам вар ки, чөрәк тапмаз дүнјада, //Адам вар ки, јағ јејәр, балы бәјәнмәз»—дедији заман о чөрәји, јағы, балы инсанлар арасында бөлүшдүрән артыг «Дүнја» дејил, инсан өзүдүр, даһа доғрусу, инсанын јаратдығы чәмијјәтин сосиал ганунларыдыр.

«Дүнја» бә'зән һәкики игтидардан мәһрумдур, о тамам гүдрәтсиздир, фәләкин әлиндә әсир-јесирдир. Фәләк истәдијини едир, гадирдир вә «Дүнја»ны мүхтәлиф фәлакәтләрә, ачылара, ағрылара дүчар едән дә одур. «Дүнја» әз-өзлүјүндә е'тибарсыз дејил, бу е'тибарсызлығы, вәфасызлығы, фанилији доғуран фәләкдир.

Һаны Нәмруд, һаны Фир'он, һаны нечә зүлмкар?
Һаны лоғмани-Әрәстун, гојмаз гала рузикар.
Һаны Искәндәр, Сүлејман, олан саһиб-ихтијар,
Онлары да атәшләрә фәләк јахды дүнјада.

(Агдабанлы Ашыг Гурбан)

«Дүнја» поетик гарғыш објектидир:

А бу дүнја, көрүм сәни виран гал,
Сәндән үзү күлән аз кәлиб кедир:::

(Чобан Әфган)

«Дүнја» мә'нәвијјата, әхлага хас чәһәтләрин, хисләтин тәчрүбә мәркәзидир вә «Дүнја»ны кәзмәк әслиндә инсанын өзүнү өјрәнмәк үчүндүр:

Бу дүнјаны мән тәчрүбә ејләдим.
Намәрд көрпү салса, онда ад олмаз...

(Ашыг Әләскәр)

Јахуд:

Сәјјаһ тәк доланыб кәздим дүнјаны,
Тәчрүбә ејләдим нечә инсаны.
Әсилдән көзлә әдәб, әркәны,
Бәдәсилдә һәја олмаз, јар олмаз.

(Әмир Әли).

«Дүнја» поетик мүгајисә мәнбәјидир вә һәмин мүгајисәдә фанилијин, е'тибарсызлығын, чәфанын, ејни заманда да сәфанын, көзәллијин дәрәчәси мүәјјәнләшдирилир:

Кәлмәјиб дүнјаја сән кими дилбәр,
Күлбәрки ләбләрин јагута бәнзәр,
Доланыб башына, еј пәрипејкәр,
Зүлфүнә сүбһләр ејләмә шанә.

(Мүчрим Кәрим Вардани)

«Дүнја»нын чәфасы чохдур, амма сәфасы да вар вә бу нисбәтдә, мүгајисәдә чәфанын чәкиси артыгды, чүнки сон сөз онундур, апарычы одур:

Бу дүнјанын чох олубдур чәфасы,
Чәфасына дәјмәз зәвги-сәфасы...

(Дәрвиш Маһмуд).

Дүздү, Нөврәс Иманын лирик гәһрәманы:

Көзүн ачыб бу дүнјаја кәлән кәс,
Дүнјанын сүрмәјә хош сәфасы вар.

—дејә «Дүнја»нын јени сакинини саламлајыр, амма белә бир мәгамда өзүнү сахлаја билмәјиб.

Көнлүнә јар елә бир илгарлы дост..

Нијә? Нә үчүн? Она көрә ки:

Һәм зөвгү, һәм шөвгү, һәм чәфасы вар...

«Дүнја» поетик бәнзәтмәләрин башланғычыдыр вә бу бәнзәтмәләр васитәсилә даһа артыг дәрәчәдә образлашдырылыр, јә'ни вәфасыздыр, фанидир, кәлимли-кедимлиди, ејни заманда, бә'зән ишыглыды, көзәлди вә с. кими, билаваситә сәчијјәләндирилмир, хүсусијјәтләри садаланмыр, ајрыча бир компонент кими чыхыш едир:

Бу дүнја карвансарадыр,
Һәр кәлән гонар, әјләнмәз..:

(Аббас Туфарганлы):

Јахуд, Сары Ашығын бу бајатысындакы кими:

Мән Ашыг һәзәр дөнәр,
Доланар, кәзәр, дөнәр.
Бу дүнја бир дәјирман
Дәрдинән әзәр, дөнәр.

«Дүнја»нын беләчә образлашмасында бәдии-естетик тәзад да мүһүм рол ојнајыр:

Гәриб кимсәнәјди, мәканы Сулдуз,
Зүлмәт дүнјасында шө'ләли улдуз,
Намәрд гурғусујла јашады јалгыз,
Чисминә од дүшдү, алышан олду.

(Ашыг Алы)

Бә'зән «Дүнја» ишыглы мә'нәви көстәричидир вә бу ишығы көрмәмәк артыг «Дүнја»нын јох, хисләтин тәгсиридир, хисләтин өзүндә кәрәк о ишығы, хош әмәлләри, мә'налы күзәраны көрүб сечмәк габилијјәти олсун ки,

бу да әлбәттә, хисләтдән, јә'ни инсанын кејфијјәтләриндән асылыдыр. «Дүнја»нын мә'нәви рәнкләри, Хејир, јахуд Шәр тимсалы олмасы хисләтин хошәмәллијиндән, јахуд бәдәмәллијиндән доғур:

Башында јох адамлығын әсәри,
Өзүн сохар лап һамыдан ичәри,
Ишыглы дүнјадан олмаз хәбәри,
Халга ахирәтдән, кордан данышар

(Әмир Әли).

«Дүнја»нын естетик хүсусијјәтләриндән бири дә будур ки, бә'зән о шиширтмә мүчәссәмәсинә чеврилир, һиперболик маһијјәт дашымаға башлајыр. «Гачаг Танрыверди» дастанындакы гошмалардан бириндә бу мисралара диггәт едәк:

Бүтүн дүнја дөнә тамам гошуна,
Јарпах, торпах гошуг ола, гојмарам!

Бә'зән «Дүнја»дан шикајәт чәмијјәтдән, епохадан шикајәтә чеврилир вә ичтимаи-сосиал маһијјәт кәсб едир. Гурбанидән:

Дүнјада галмајыб зәррәчә һөрмәт,
Гардаш гардашына ејләр хәјанәт,
Кәдалар бәј олуб, бәјләр рәијјәт,
Ағ пул чеврилиб рибаја дөнүбдү.

Ашығын лирик гәһрәманы «Дүнја»дан јох, онунла бағлы өз бәхтиндән шикајәт едир:

Һајана әл атдым, бәд кәлди ишим,
Еләдин дүнјаны дар јенә, бахтым!

(Ашыг Гурбан Ағдабанлы)

Бурадакы «Дүнја» образы чохчәһәтли вә елә билирәм ки, һәм дә чохмә'налыдыр: демәли «Дүнја» индики контекстдә əслиндә јашамалы «Дүнја»ды, амма о ајры-ајры мәгамларда белә бир көзәллијини итирир вә бу просес динамик маһијјәтлидир, тез-тез дәјишир («јенә» ифадәсинә фикир верин), бу күн сәнә кен олан «Дүнја» сабаһ дар олар, бири күн исә јенә көзәлләшәр, чүнки «Дүнја»нын тәбиәти динамикдир, дәјишкәндир, һәм јахшыја, һәм дә писә мејллидир; ејни заманда, «Дүнја»нын гаврамасы вә гијмәтләндирилмәси фәрди һисс-һәјәчанларын нәтичәсидир.

Гурбани башга бир гошмасында дејир:

Әкәр шаһдан бизә гәзәб олмаса,
Газәб атәшиндән әзаб олмаса,
Орталыгда чуғул, кәззаб олмаса
Дүнја баһар олар, боран, гар олмаз!

Бу образ илә бағлы классик ашыг поезијасынын мараглы вә парадокс сәчијјәли хүсусијјәтләриндән бири дә одур ки, «Дүнја» һәмишә вәфасыз, әдаләтсиз, мәнфи кејфијјәтли олмајыб, садәчә һәр бир ашығын заманәсиндә беләдир, чүнки мәһз онун заманәсиндә (демәли һәмишә! даими!) мәрдләр, агилләр, икидләр кетдији үчүн беләдир. («Јахшы атлары јахшы кишиләр миниб кетди!» овгаты), «Дүнја»нын кечмиши бу күнүндән зәнкиндир, әсрләр боју јалныз өз мүасири олан лирик гәһрәман үчүн көзәл кејфијјәтләрини итириб:

Һаны Вәли көрән мөһдәдилиләр,
Һатәм сәхавәтли, хош хәјаллылар?
Көчүбдү дүнјадан пүр камаллылар,
Кәдгләр сәдд ачыб сәдаланыбдыр:

(Бозалганлы Шаир Вәли)

Јахуд:

Еј дүнја, бостанын, бағын вар иди,
Чәрхин чырағында јағын вар иди,
Јазыг Гурбан чаван чағын вар иди,
Көрән дејир, буду хәтти-чал кәлир:

(Ашыг Гурбан Ағдабанлы)

Биз артыг көрдүк ки, классик ашыг поезијасы јүзилликләр бојунча «Дүнја»нын фанилијиндән, е'тибарсызлығындан, һарынлығындан демишдир, бу мотив онун үзви тәркиб һиссәси олмушдур, амма мараглыдыр ки, бә'зән бу фикир елә сөјләнилир, елә бил ки, лирик гәһрәман буну јенечә к ә ш ф едиб:

Ај һәзәрат, кәлин сизә сөјләјим,
Бу дүнјанын хәјанаты чыхыбды.
Инсафлар азалыб, мүрвәт көдәлиб,
Газыларын мазараты чыхыбды.::

(Ашыг Әләскәр)

«Дүнја» ашығын лирик гәһрәманынын ө з ү н ү т ә' р и ф и н д ә м е' ј а р кими көтүрүлүр.

Бу дүнјаја тәк кәлмишәм,
Дал иби Дал кими.

(Ашыг Һүсејн Шәмкирли)

Лирик гәһрәман «Дүнја»дан и н ч и ј и р; XVIII әсрин сону, XIX әсрин биринчи јарысында дејиб-сөјләмиш устад Абдулла Падарлынын лирик гәһрәманы, гәрибәдир, «гара гызлар сүрмә чәкиб көзүнә көзәлликдә Зүлејханы» бәјәнмәдикләри, «ајаг үстә сини диби јалајанларын гоһум-гардаш, әмидајы» бәјәнмәдикләри, «һампалар инчидир чөрәк верәни, ит гудуруб гајсаваны» бәјәнмәдији, алачәһрә «чиб-чиб eләјиб» охумагда торағајы бәјәнмәдији, «намәрдләрин торбасы долу» вә «Симург ган ичиндә» олдуғу бир вахтда «Ај ағалар, бир заманә кәлибди...»—дејә «Дүнја»дан инчијир:

Бундан сонра дүнја ахмаға галды,
Абдуллаһ да бу дүнјаны бәјәнмәз.:.

«Дүнја»нын кичиклији, дарлығы поетик г а р ғ ы ш ы н тәркиб һиссәсинә чеврилир. Ашыг Әләскәрлә дејишән Көтүјүн гарғышында олдуғу кими:

Гара Көтүк дејәр, түкәнсин сөзүн,
Бу илки ишләрдән нә горхуб көзүн?!
Бир гызынды, бир арвадын, бир өзүн,
Үч адамла дүнја сәнә дар олсун!

Лирик гәһрәман бә'зән «Дүнја»да гарғыјаны ахтарыр:

Катибәм, ујмушам бир бивәфајә,
Өмрүмү вермишәм бади-фәнајә,
Көрән бу дүнјада мән бинәвајә
Ким гарғыды јарын ситәмкар олсун?

(Мирзә Мәһәммәд Катиб Гарабағи)

«Дүнја» гарғышын екси, а р з у н у н, и с т ә ј и н, х е ј и р-д у а н ы н тәркиб һиссәсидир:

Сона кәрәк өз јарындан јашына,
Мејлим гонуб назлы јарын гашына,
Көрүм көрмәјәнин кәлсин башына,
О да чәксин бу дүнјада, әзизим!

(Ашыг Сона)

Бә'зән «Дүнја» ө з м ү с т ә г и м м ә' н а с ы н а јахынлашыр, физики чисмләрлә, планетләрлә бир сырада ишләнир. Дејишмәләрдән бириндә Ләзки Әһмәдин:

Сәндән хәбәр алым, ај Дәдә Гасым,
О нәдир ки, бу дүнјаны кәзәр һеј?

—суалына Хәстә Гасым белә чаваб верир:

Ал, чавабын дејим, ај Лэзки Әһмэд,
Ајдыр, күндүр, бу дүнјаны кэзэр һеј!

Мараглыдыр ки, елэ һэмин дејишмэдэ «Дүнја» јенэ образлашыр, Лэзки Әһмэдин: «Бу нэ гонһагондур, бу нэ көчһакөч?»—суалына Хэстэ Гасым: «Дүнја гонһагондур, өлүм көчһакөч»—дејэ чаваб верир вэ бурада «кэлимли-кедимли дүнја» ики һиссэјэ чеврилир, кэлимлилик «Дүнја»нын бэдии јүкүдү, «кедимлилик» исэ өлүмүн (фэлэјин).

«Дүнја» ј у м о р т э р к и б и н э чеврилир вэ бу заман һэтта бир сичан да «Дүнја»ны зиндана чевирэ билир:

Дад сичанын элиндэн,
Јетишмишик чана, пишик!
Дүнјаны биздэн өтэри
Дөндэриб зиндана, пишик!

(Ашыг Әләскәр)

«Дүнја» образынын өзүндэн башга эн чох ишлэнэн формалары «Б у д ү н ј а», гисмэн дэ «О д ү н ј а»дыр. Ширван маһалындан Ашыг Ханмуса адлы бир мүасиримизин гошмасында бу үч форманын үчүнэ дэ бир бэнддэ раст кэлдик:

О учалдыр, о галдырыр, јыхыр да,
О күлдүрүр, о јандырыр-јахыр да,
Башымыза ојун ачыр ахырда
О дүнјасы, бу дүнјасы дүнјанын.

Ашыг Әлэскэрин «Олмаз» рэдифли гошмасында ики форманын ејни бэнддэ ишлэндијини көрүрүк:

О дүнјаны, бу дүнјаны көзлэјэн,
Һэм сэвабы, һэм үсјаны көзлэјэн,
Намус гэдри билиб наны көзлэјэн,
Иншаллаһ, һеч јердэ хэчалэт олмаз.

«Дүнја» илэ «Бу дүнја»нын мүштэрэк ишлэнмэси:

Шэмшир, бу дүнјада эзэлдэн бэри
Дүнја бэндэ салыб чох һүнэрвэри...

(Ашыг Шәмшир)

«Бу дүнја»нын маһијјэтиндэ нисби бир конкретлик олдуғу үчүн, бэ'зэн о мүстэгим мэ'налы бир хүсусијјэти ифадэ едэн сөзү (сифэти) өз арасына алыр вэ биз онлардан бэ'зи сэчијјэви нүмунэлэр көстэрмэк истэјирик.

«Бу фэна дүнја»:

Чүмэнин севдасы чуш верир дэм-дэм,
Бу фэна дүнјада хош дилэ бэндэм,

Горхурам гөнчэмэ хар ола һэмдэм,
Бүлбүл тэк доланам бағы сэрасэр.

(Молла Чүмә).

«Бу кениш дүнја»:

Бу кениш дүнјаја сығмајан көнлүм:::

(Ашыг Вејсәл)

«Бу кен дүнја». Азэрбајчанча јазан күрчү ашыгларындан Ашыг Пэктајинин (Зазадзе) Инчилэ, Мэрјэм анаја хэјанэт етмиш, һагг јолундан сапмыш бир нанкора мүрачиэтлэ сөјлэдији гошма-гарғышында дејир:

Чани дилдэн гарғејирэм пајымы:
Бу кен дүнја кэч башына дар олсун.

Јахуд:

Бу кен дүнја үстүмүзэ дар ола,
Биз көчэрик, јурдумузда ким гала?

(Хәстә Гасым)

«Кен дүнја» вариантында да ишлэнир:

Олмады кимсэ һавадар,
Кен дүнја олду мэнэ дар...

(Ашыг Әсмәр)

«Бу кен, кениш дүнја»:

Еј назэнин, бу кен, кениш дүнјада,
Намусу эғјара сатмаг нэдэндир?

(Гурбани)

«Кениш дүнја» варианты да ишлэнир:

Елэ кениш дүнја мэнэ дар олду,
Тэһэммүлсүз көнлүм бигэрар олду,
Күнүм зиндан, кечэлэрим зар олду,
Белэ кечди иллэримин дүзүмү...

(Ашыг Вејсәл)

«Бу ачкөз дүнја»:

Бу ачкөз дүнјаја бир ејлэ нэзэр,
Кама чэкди, нечэ чаны итирди.

(Әлимәрданлы Ашыг Нәҹәф)

«Бу гоча дүнја»:

Бу гоча дүнјанын jохдур вәфасы,
Каһ бошалыб, каһ да долан көрмүшәм.

(Һүсејн Бозалганлы)

«Дүнја»нын «Д ү н ј а д а» шәклиндә ишләнмәси классик ашыг поезијасында кениш јајылмыш вариантлардан бириди́р:

Әзрајыл бир кәсди, көрүнмәз көзә,
Нә ағыла бахыр, нә дә кијш сөзә,
Инди дә көзүнү зилләјиб бизә,
Тутуб мән фағыры гәза дүнјада.

(Ашыг Әләскәр)

«Б у д ү н ј а д а» формасы:

Шәрбәт көрмәмишәм мән бу дүнјада,
Ләбләринин аби-һәјаты кими:

(Ашыг Һүсејн Шәмкирли).

«Д ү н ј а д ы» формасы:

Сүлејманы јола салан дүнјады,
Ајрылыг тәблини чалан дүнјады,
Көзәллији әлдән алан дүнјады,
Күвәндин һүснүнүн күл вә'дәсиндә.

(Ашыг Шәмкир)

«Дүнја»нын мүстәгим сәчијјәләндирилән дејим формалары да вар: «ф а н и д ү н ј а», «н а м ә р д д ү н ј а», «п у ч д ү н ј а», «г а р а д ү н ј а», «б и в ә ф а д ү н ј а», «ј а л а н д ү н ј а», «в и р а н ә д ү н ј а» вә с.:

Пуч дүнја, сәндә бир јаранан һаны?

(Ашыг Пәри)

Јахуд:

Сол әлдә кағыз вар, сағ әлдә гәләм,
Бир јанда нәшә вар, бир јанда әләм,
Әләскәр тәк ширин зәбан, хош кәлам,
Бивәфа дүнјада кәлди дә кетди...

(Ашыг Әләскәр)

8

Ашыг сазы синәсинә сыхыб өзүнү вә өзү илә бәрабәр, халгыны ифадә етмәјә башладығы андан е'тибарән «Дүнја» образы онун лирик гәһрәманы илә биркә олмушдур, онун јарадычылығында апарычы бәдии-естетик мөвге тутмушдур, онун овгатыны, дүшүнчәсини, фәлсәфәсини анламагда мүһүм рол ојнамышдыр. «Дүнја»нын мүрәккәблији, зиддијјәти вә чохмә'налығы әслиндә һәјатын, инсанын өзүнүн мүрәккәблији, зиддијјәти вә чохмә'налылығыдыр. «Дүнја мүчәррәд вә конкретдир, севимли вә иблисанәдир, намәрддир, фанидир вә бүтүн бу кејфијјәтләри илә бирликдә ашыг поезијасында даимидир. Ашыг дүнјаја кәлир, јарадыр вә бүтүн инсанлар кими, дүнјадан кедир вә бу кәлиш-кедиш дә даимидир. Гоча Јунус Имрәнин дедији кими:

Биз дүнјадан кедәр олдуг,
Галанлара салам олсун!

Бакы,
Ијун, 1996.

ӘСӘРДӘ АШАҒЫДАКЫ АШЫГЛАРЫН ШЕ'РЛӘРИНДӘН ИСТИФАДӘ ЕДИЛМИШДИР:
(Әсәрдәки ардычыллыгла)

Ашыг Вејсәл
Алмәммәд
Јунус Имрә
Гул Аллаһгулу
Хәстә Гасым
Ашыг Бәсти
Ашыг Шәмшир
Хынды Мәммәд
Ашыг Әләскәр
Дәлләк Мурад
Ашыг Алы
Ашыг Билал
Ашыг Һүсејн Шәмкирли
Ағ Ашыг
Ашыг Гурбан Ағдабанлы
Зодлу Уста Абдулла
Аббас Туфарганлы
Ашыг Һүсејн Бозалганлы
Ашыг Ағчаван
Хәстә Һәсән
Әмир Әли
Ашыг Һүсејн Чаван
Молла Чүмә
Гурбани
Ашыг Абдулла
Мүчрим Кәрим Вардани
Әлимәрданлы Ашыг Нәчәф
Шаир Фирудин
Бимар Әли
Һәчәр ханым
Ашыг Валеһ
Әлипаша Фәгани
Ашыг Әсәд
Ашыг Мирзә
Ашыг Шејда
Мискин Вәли
Ашыг Бәһмән
Ашыг Мәммәд
Нөврәс Иман
Еһраглы Рәчәб
Чобан Әфган
Дәрвиш Маһмуд
Сары Ашыг
Бозалганлы Шаир Вәли
Абдулла Падарлы
Гара Көтүк
Мирзә Мәһәммәд Катиб Гарабаги
Ашыг Сона
Ләзки Әһмәд
Ашыг Ханмуса
Ашыг Пәктаіни (Зазадзе)
Ашыг Әсмәр
Ашыг Пәри

1996
652